

UK PEDAGOGICKÁ FAKULTA
KATEDRA OBČANSKÉ VÝCHOVY A FILOSOFIE

DIPLOMOVÁ PRÁCE

TOTALITARISMUS

**(vyučovaný prostřednictvím beletrie jako téma
hodin občanské výchovy)**

Bc. Kateřina Chytráčková

Vedoucí DP: PhDr. Josef Straceny, CSc.

2012/2013

Prohlášení o samostatném zpracování diplomové práce

Prohlašuji, že diplomovou práci na téma Totalitarismus jsem vypracovala samostatně s použitím pramenů, materiálů a informací uvedených v seznamu použité literatury.

V Praze dne 25.10.2012

Kateřina Chytráčková

Obsah

Prohlášení o samostatném zpracování diplomové práce	2
Obsah.....	3
Úvod.....	5
1. Totalitarismus.....	8
1.1. Otázka historicity totalitarismu	8
1.2. Definice a rysy totalitarismu	9
1.3. Obecná charakteristika totalitarismu	12
1.4. Hannah Arendová a její pohled na totalitarismus.....	14
1.5. Raymond Aron a jeho pohled na totalitarismus	17
1.6. Karl Raimund Popper a jeho pohled na totalitarismus	18
1.7. Totalitarismus a svoboda.....	19
1.7.1. Raymond Aron	19
1.7.2. Václav Havel	20
1.8. Podobné rysy a odlišnosti nacismu a komunismu	22
2. Beletristická část	25
2.1. Nacismus	25
2.1.1. Elie Wiesel	25
2.1.2. Děj knihy <i>Noc</i>	26
2.1.3. Totalitní rysy ve zkoumaném díle Elieho Wiesela.....	28
2.1.4. Ladislav Fuks	32
2.1.5. Děj knihy <i>Spalovač mrtvol</i>	32
2.1.6. Totalitní rysy ve zkoumaném díle Ladislava Fukse.....	35
2.1.7. Srovnání	39

2.2.	Komunismus.....	41
2.2.1.	Alexandr Isajevič Solženicyn.....	41
2.2.2.	Děj knihy <i>Jeden den Ivana Děnisoviče</i>	41
2.2.3.	Totalitní rysy ve zkoumaném díle Alexandra Isajeviče Solženicyna	44
2.2.4.	Thomas Brussig.....	48
2.2.5.	Děj knihy <i>Na kratším konci ulice</i>	48
2.2.6.	Totalitní rysy ve zkoumaném díle Thomase Brussiga	50
2.2.7.	Srovnání	54
2.3.	Sociální utopie	56
2.3.1.	George Orwell	56
2.3.2.	Děj románu <i>1984</i>	57
2.3.3.	Totalitní rysy ve zkoumaném díle George Orwella	59
2.3.4.	Ray Bradbury	62
2.3.5.	Děj románu.....	62
2.3.6.	Totalitní rysy ve zkoumaném románu Raye Bradburyho	64
2.3.7.	Srovnání	68
3.	Didaktická část	70
3.1.	Program čtením a psaním ke kritickému myšlení (RWCT)	70
3.2.	Třífázový model procesu učení (E – U – R).....	71
3.3.	E – U – R aplikovaná na téma Totalitarismus, metody, které program RWCT doporučuje	72
3.4.	Zkušenosti z praxe	75
3.5.	Shrnutí	77
4.	Závěr.....	78
5.	Seznam literatury.....	80
6.	Anotace v českém a anglickém jazyce	83

Úvod

V úvodu své práce bych ráda představila důvody, proč jsem se rozhodla věnovat svou diplomovou práci tématu totalitních režimů. Problematika totalitarismu mě zaujala již na gymnáziu, kde jsem se postupně prostřednictvím dějepisu a hodin základů společenských věd začala dozvídat více o totalitních režimech a jejich významných představitelích. Zaujata vědomostmi, které jsem během studia gymnázia a bakalářského cyklu na Pedagogické fakultě nabyla, rozhodla jsem se věnovat svou bakalářskou práci Platónovi a vizi společnosti, již prezentuje v *Ústavě*. Tato práce byla teoretická, shrnovala jsem v ní Platónova politická východiska, jeho argumentaci a pro vyváženost pohledu i kritiku Platónova státu zejména ze strany Aristotela, Karla Raimunda Poppera, jenž vytýkal Platónovi, že jeho vize je totalitního charakteru.

Hlavním cílem mé diplomové práce je představit způsob, jakým lze problematiku totalitních režimů díky vybrané beletrii vyučovat. Práce se může stát pomůckou pro mladé začínající učitele nebo inspirací pro ty, kteří již vyučují dlouho, ale chtěli by svou výuku inovovat a rozšířit škálu metod, které využívají. Pokusím se mnohokrát zpracované téma totalitarismus uchopit trochu jinak. Má práce se bude od jiných lišit zejména přítomností beletristické a didaktické části. V mnohých pracech je praktická část pojata jako průzkum veřejného mínění nebo anketa, a tak ji naplňují fakta, data, tabulky a grafy. Já budu rovněž provádět analýzu, ale analýzu literárních děl, jež mi dá autentický materiál, který mohu použít při vyučování tohoto tématu. Dnes se jako motivační prvek při vzdělávání klade mimojiné i důraz na praktické využití znalostí. V tomto smyslu mi připadá užitečné poznat prostřednictvím knih, jak totalitní režim mění společnost a jedince, jak na ně působí, aby studenti mohli ve svém budoucím životě využít alespoň zkušenosti svých předků, když oni sami naštěstí vlastní zkušenosti s totalitním režimem nemají.

Jsem si vědoma toho, že oblíbenost knih u mladé generace klesá. Přesto jsem přesvědčena, že díky atraktivitě knih, které jsem pro zkoumání působení totalitních režimů na společnost i jednotlivce zvolila, lze dosáhnout úspěchu cestou rozboru těchto děl. Chci seznámit studenty s rysy, postupy a cíli totalitních

režimů (tak naplnit kognitivní cíle výuky), prostřednictvím poutavé beletrie na ně nechat působit fenomén catharsis a tím je vtáhnout do reality totalitních režimů (tímto způsobem dosáhnout afektivních cílů) a v neposlední řadě kladně působit na formování jejich názorů na totalitarismus a na morální složku jejich osobnosti (naplnit axiologické cíle vyučování občanské výchovy).

V první velké kapitole mé diplomové práce si kladu za cíl rozklíčovat pojem totalitarismus, předložím jeho definici, hlavní rysy a charakteristiku. Fenomén totalitarismu zde budu řešit v teoretické rovině za pomoci odborníků, jako je: Hannah Arendtová, Raymond Aron, Karl Raimund Popper. A současných politologů: Stanislava Balíka, Michala Kubáta a Miroslav Novák nebo bývalého prezidenta Václava Havla.

Druhá, beletristická, kapitola se bude, jak jsem již předeslala výše, věnovat vybraným knihám, které popisují problematiku života v totalitní společnosti. Představím šest příkladů, které jsem rozdělila do tří podsekcí: díla, které vykreslují nacismus, komunismus¹ a soudobé romány sociálně utopické.

Jako zástupce děl, které popisují nacismus, jsem zvolila *Noc* od francouzsky píšícího spisovatele Elieho Wiesela a jako českého reprezentanta jsem vybrala román od Ladislava Fukse *Spalovač mrtvol*. Mezi knihy, jež zachycují komunistický režim, jsem vybrala román *Na kratším konci ulice* od německého autora Thomase Brussiga a novelu *Jeden den Ivana Děnisoviče* od Alexandra Isajeviče Solženicyna. Jako knihy s utopistickou vizí totalitní společnosti budu analyzovat *1984* od Brita George Orwella a *451 stupňů Fahrenheita* od Američana Raye Bradburyho. Záměrně jsem volila autory z různých zemí a období, kdy tvořili, abych zajistila rozmanitost pohledů a výpovědí spisovatelů.

U každého díla krátce představím jeho autora, protože v jeho životě často najdeme motivy, proč se věnovali ve své knize právě tomuto tématu. U každé vybrané knihy uvedu stručný popis děje, protože ty budu spolu s úryvky v hodinách využívat, abych přiblížila studentům, kteří dnes příliš nečtou, obsah diskutovaného literárního díla. Poté v knihách vyhledám totalitní rysy. Pro každou podsekcí

---

¹ Pod pojem komunismus zahrnuji podobu reálného socialismu, který do komunismu v praxi nikdy nedospěl – poznámka autorky.

praktické části pak provedu srovnání, nakolik se dvě vybraná díla shodují v popisu nacistické, komunistické nebo utopické totalitní reality.

Jako studentka Pedagogické fakulty jsem se rozhodla práci směřovat rovněž k dosažení didaktického cíle, a proto třetí kapitola mé práce popisuje využití mého přístupu výuky tématu totalitarismus v hodinách občanské výchovy² za využití programu Čtením a psaním ke kritickému myšlení. Navrhnou postupy a metody, které bych použila a objasním význam zvolených postupů pro komplexní rozvoj osobnosti žáka. Pokusím se nabídnout možný způsob prezentace tématu studentům za pomoci beletrie. Vzhledem k tomu, že dnešní středoškolští studenti v České republice žádný totalitní režim nezažili, je pro ně těžké představit si, jak hrozivě může tento způsob vlády život člověka poznamenat, což často vede k inklinaci mladých k extrémním směrům krajní pravice či levice. Adolescentům však nelze podsouvat hotové názory, ať jsou sebevíce správné, ti si ke svému mínění musí dojít, nejlépe přes silné zážitky, které se jim pokusím díky literatuře zprostředkovat.

---

² Nebo základů společenských věd, jak je předmět často nazýván na středních školách – poznámka autorky.

1. Totalitarismus

V první části mé práce budu zkoumat pojem totalitarismus: předložím jeho definici, hlavní rysy tohoto fenoménu, jeho charakteristiku a nabídnu různé pohledy na totalitarismus – budu využívat myšlenek Hannah Aredtové, Raymonda Arona, Václava Havla, Karla Raimunda Poppera, Stanislava Balíka, Michala Kubáta a Miroslava Nováka. Cílem mé práce není podat všeobjímající analýzu totalitarismu, ale popsat jeho významné rysy a charakteristiku, aby se pak tato analýza mohla stát východiskem pro beletristickou část práce, kde budu totalitní charakteristiky vyhledávat ve vybraných dílech světové literatury.

1.1. Otázka historicity totalitarismu

Jako politologický koncept je totalitarismus spojen s hodnocením nacismu a bolševismu. Ve druhé polovině dvacátého století probíhal mezi společenskými vědci nejrůznějších oborů spor o historicitu totalitarismu.³

Nikoli nevýznamná skupina – především filozofů a historiků, např. Edward H. Carr, Karl R. Popper, Jacob L. Talmon, v českých zemích například Vladimír Čermák – tvrdila, že totalitarismus je rys imanentní lidské povaze od počátku dějin, a že se tedy v průběhu celé historie lidstva můžeme setkat s režimy naplňujícími charakteristiky totalitarismu. Podle této koncepce lze nalézt totalitní prvky již v politických systémech starověké Sparty, středověké inkvizice, některých středověkých měst, Kalvínovy Ženevy či Jakobínské Francie. Vládcové těchto zemí v řečených historických obdobích se tedy měli snažit o potlačení lidské svobody. Totalitarismus je podle tohoto názoru nedílnou, horší stránkou lidské existence.⁴

---

³ Podrobněji v: BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, str. 24.

⁴ Podrobněji v: BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, str. 24.

Základní námitka zpochybňující přítomnost skutečného totalitarismu v lidských dějinách od samého počátku se soustřeďuje na dosah totalitních snah, jinými slovy – tato skupina tvrdí, že společenské a především technické podmínky neumožnily spartským tyranům ani Maxmiliánu Robespierrovi ovládat společnost a jednotlivého člověka úplně, byť jim k tomu vůle a chuť zřejmě nescházely. Tato skupina badatelů, za všechny jmenujme alespoň například Hannah Arendtovou, Giovaniho Sartoriho či Juana José Linze, proto tvrdí, že totalitarismus je projevem a výrazem výlučně moderní masové společnosti. Tato společnost postrádá vnitřní vazby, třídní struktury, její členové žijí izolované (nikoli pospolitě) životy. Pouze v takové společnosti pak mohou vládcové získat a použít potřebné technologické nástroje k jejímu naprostému ovládnutí. Pouze v (post)moderním světě disponují vládcové s totalitními choutkami technickými nástroji, které jim umožňují proniknout do osobního, intimního života člověka a dělat si nárok na jeho plnou loajalitu, kterou si budou umět vynutit.⁵

1.2. Definice a rysy totalitarismu

Pokus o první definici totalitarismu lze nalézt v publikaci *Encyclopedia of the Social Sciences* z roku 1934 v hesle Stát. Těžiště bádání bylo ve Spojených státech amerických. Z amerického výzkumného proudu snažícího se teoriticky vymezit do té doby vágní pojem totalitarismu vyčnívá nejvíce práce Carla Joachima Friedricha a Zbigniewa Brzezinského, amerických politologů pocházejících ze zemí, které měly více či méně aktuální zkušenost s nacistickým nebo komunistickým totalitním režimem. Při definici podstatných bodů, charakteristických pro totalitní systém vyšli právě z analýzy totalitních režimů obou hlavních podob – nacismu a komunismu. Ve svém díle *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* z poloviny padesátých let dvacátého století definovali šest hlavních rysů totalitního režimu:

---

⁵ Podrobněji v: BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, str. 24.

1. Existuje oficiální ideologie, kterou musejí přijmout a akceptovat všichni členové společnosti. Tuto ideologii používají vládnoucí vrstvy k odůvodnění svých nároků na výkon moci.
2. Veškerý politický život zcela ovládá jediná masová politická strana, v jejímž čele stojí většinou jediný vůdce. Strana je hierarchicky uspořádána a je povětšinou nadřizena politické státní byrokracii, či přinejmenším je s ní výrazně spojena. Státní orgány jsou pouhou zástěrkou, kvazidemokratickými kulisami totalitního divadla. Skutečnou moc nadržuje v rukou prezident, vláda, jednotliví ministři či parlament. Nejmocnějším orgánem je šéf strany, v komunistických režimech první či generální tajemník jejího ústředního výboru. Ústřední výbor pak má fakticky kompetence vlády, o čemž svědčí jeho struktura, která se více či méně kryje se strukturou jednotlivých vládních resortů. Justice není nezávislá. Pojetí práva a spravedlnosti je podřízeno stranickému zájmu – mimo stranu není pravdy. Lépe je mýlit se se stranou, než mít pravdu proti ní.
3. Vládce či strana mají absolutní monopol na kontrolu armády. Tuto kontrolu provádí buď přímo politická strana, nebo jí kontrolovaná byrokracie. To znamená úzké personální propojení nejvyšších armádních kruhů se stranickou hierarchií. Na nižší úrovni je vyžadovaná nikoli pouze pasivní loajalita důstojníků a poddůstojníků, ale uvědomělé aktivní oddání se straně a jejím cílům – fakticky skutečnou víru v „nové náboženství“, kterým můžeme totalitarismus nazvat.
4. Prostředky masové komunikace – tisk, rozhlas, televize, knižní produkce – jsou zcela kontrolovány prostřednictvím stejných mechanismů, jakými probíhá kontrola armády.
5. Existuje dokonalý systém fyzické a psychologické kontroly společnosti prostřednictvím tajné policie, která používá teroristické postupy.

6. Hospodářství podléhá centrálnímu zřízení, plánování, veškerá ekonomika je kontrolována.⁶

Tento šestibodový katalog je fakticky dodnes přijímán jako základ veškerého dalšího výzkumu totalitarismu.

Poněkud odlišný přístup k fenoménu totalitarismus prosazovala Hannah Arendtová, která na něj nepohlížela výhradně systémovým pohledem. Klíčovou kategorií podle ní představuje ideologie a snaha státu metastázovat do života společnosti. Vládcové se nesoustředí pouze na výkon moci, ale chtějí vytvořit „nového člověka“. K tomu jim slouží masová ideologická indoktrinace a teror. Tato kvalitativně vyšší nová lidská bytost má být zcela podřízena státu – straně. Pro to vše jsou podle Arendtové nezbytné dvě podmínky:

1. Společnost řídí jedna politická strana v čele se zbožštělým vůdcem, která je nositelkou ideologie a teroru.
2. Společnost má masový charakter způsobující izolovanost člověka a jeho vykořeněnost z tradičních společenských struktur.⁷

Významným teoretikem totalitarismu je i italský politolog Giovanni Sartori. Ten jako podstatné znaky totalitarismu vymezil:

1. Totální rozšíření a pronikání moci státu
2. Ideologizace politiky v podobě politického náboženství majícího své kořeny ve Francouzské revoluci
3. Politické ovládnutí všeho, včetně mimopolitické oblasti člověka⁸

Skutečný klasik výzkumu nedemokratických režimů - americký politolog Španělského původu Juan José Linz – vyšel ve své práci ze zmíněných definic C. J. Fridricha a Z. Brzezinského. Na počátku sedmdesátých let dvacátého století vymezil tři podmínky, jež musí splňovat systémy, aby mohly být označeny jako totalitní:

---

⁶ Podrobněji v: BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, str. 35-37.

⁷ Podrobněji v: BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, str. 37.

⁸ Podrobněji v: BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, str. 37-8.

1. Musí existovat jediné centrum moci. Toto centrum nemusí být nutně jednoduché. Jakýkoli pluralismus existujících institucí či skupin odvozuje svou legitimitu z tohoto jediného centra. Tento „pluralismus“ přitom není dědictvím předchozí netotalitní éry, ale je politickým výtvořem shora.
2. Život společnosti zcela (totálně) ovládá a řídí výlučná, samostatná a více či méně intelektuálně podložená ideologie. Tato ideologie má ambici vševysvětlující teorie, právě z ní odvozují vládnoucí skupiny svůj mandát, kdy se staví do role dějinami předurčených osob, které mají nastolit království míru a ráj na zemi.
3. Ve společnosti probíhá masivní politická mobilizace – občané jsou nuceni k aktivní účasti na veřejném životě. Právě s odkazem na ideologii mají být nadchnuti pro plnění náročných společenských úkolů aktivním zapojením do činnosti strany a jejích mnohých monopolních masových organizací. Pouze jejím prostřednictvím se ovšem lze na veřejném životě podílet – mimo stranu nejen že není pravda, ale ani život.⁹

1.3. Obecná charakteristika totalitarismu

Každý z výše uvedených autorů přichází s něčím novým, a tak shrnu charakteristické rysy, jenž jsou nezbytné k tomu, abychom mohli politický systém nazvat totalitním:

- 1) Totalitní režimy vznikají ve společnostech masového charakteru, který deformují tak, aby člověk – jedinec – byl izolovaným prvkem, vykořeněným ze všech tradičních společenských struktur.
- 2) Existuje strana či hnutí, které jsou středobodem jak politické moci, tak všeho dalšího žití. Veškeré společenské funkce jsou stranou zajišťovány, mimo ni nemůže být nic. Strana je faktickým velitelem ozbrojených složek a drží informační monopol.

---

⁹ Podrobněji v: BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, str. 38-39.

- 3) V čele strany stojí obvykle zbožštělý všemocný Vůdce – Prorok a Vykupitel, přičemž jeho kvazibožské atributy mohou mít nejrůznější konfesijní zdroje. Totalitní režim deklaruje jednotnou anti-náboženskost, ve skutečnosti je však gnostickým druhem náboženství, či přinejmenším využívá mnoha náboženských prvků jako prostředků k podpoře vlastní legitimacy.
- 4) Společnost je zcela podřízena ideologii, která údajně vysvětluje veškerou společenskou realitu. Na jejím základě vládne strana, respektive její představitelé, jež mají o sobě a svém poslání mesianistické mínění. Ideologie mající absolutní charakter poskytuje absolutní ospravedlnění všech prostředků použitých k dosažení cíle. Spojení absolutní moci a absolutního ospravedlnění je jednou ze základních charakteristik totalitního panství.
- 5) Jde o režimy přirozeně aktivistické. Ke svému přežití nutně vyžadují aktivní účast občanů na veřejném životě. Horečná aktivita, neustálý pohyb, činnost – to jsou nezbytné charakteristiky. Zpočátku se tato aktivita přirozeně vybíjí na budování nového řádu, respektive bourání starého, na bojích s příznivci starých pořádků a podobně. Tato práce však dříve nebo později skončí a je třeba hledat nový směr, kterým se aktivismus může obrátit, jelikož se na udržování nového stavu nestráví všechen. Bez něj jsou však totalitní režimy určeny k zániku, nutně musí najít objekt nového zájmu. Tím se jaksi přirozeně stává strana, aktivismus se obrací do jejího nitra. Projeví se to v čistkách mezi kádry, hledání protistátních spikleneckých center složených z dosavadních nejvěrnějších budovatelů režimu a podobně. Totalitní režim musí být za každou cenu dynamický, státnost jej dříve nebo později „zabije“ a přemění v jinou, lidské existenci příznivější formu státního uspořádání.
- 6) Společnost ovládá teror, který může mít podobu jak přímého fyzického násilí, tak psychologickou – formu hrůzy a strachu. Společnost je kontrolována prostřednictvím tajné policie, která si vytváří efektivní agenturní síť.

- 7) Totalitní režimy mají stvořitelé ambice. Prostřednictvím ideologie a teroru chtějí vytvořit nového člověka oproštěného od všeho starého.
- 8) Totalitní společnosti mají schizofrenní charakter, jsou specifickým „spletitým předivem klamu a sebeklamu“. Ačkoli vyžadují bezmezný aktivismus, vzbuzují lhostejnost.¹⁰

1.4. Hannah Arendtová a její pohled na totalitarismus

Samotný totalitarismus, tedy totalitní systém vlády budí podle Arendtové zdání tyranie, nebo autokratického systému řízení státu, které byly již známy z minulosti. Arendtová zjišťuje, že totalitní režimy představují skutečnou alternativu lidské existence, jež radikálně přerušuje dosavadní tradici západní duchovnosti, mravnosti i politiky. Jejich bytostné určení spatřuje v teroru jako nikdy nekončící eliminaci údajně přebytečných a škodlivých lidských bytostí. Rozlišovací měřítko přebytečnost a škodlivost je proměnlivé a má ideologickou povahu. Principem jednání totalitních režimů je proto ideologie. Vše, co totalitarismus vymyslel, nebo provedl, směřuje pouze k jedinému: zničit realitu a prosadit svůj vlastní smyšlený svět.¹¹

Arendtová ve svém díle popisuje, jak působí totalitarismus na jedince, jeho osobnost a soukromí. Říká, že „se totalitarismus nespokojuje jen s vládnutím vnějšími prostředky, tedy pomocí státu a násilí, totalitarismus objevil, díky své ideologii a její úloze v donucovacím aparátu, nástroj, umožňující ovládnutí a terorizování občanů zevnitř... Pro totalitarismus je totiž nepřátelská každá osoba, protože má schopnost myslet či jen spontánně, tedy nepředvídaně, reagovat. Totalitarismus se snaží tuto podstatu každého lidského jedince eliminovat, vymazat... Absolutnímu ovládnutí jednotlivce ale brání jeho společenské vazby. Prvotním úkolem totalitních hnutí tedy bylo tyto vazby přetrhat. Totalitní hnutí se

---

¹⁰ Podrobněji v: BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, str. 42-3.

¹¹ Podrobněji na: <http://www.velikani.cz/index2.php?zdroj=arendth&kat=ostfi>.

totiž opírá o masu individualizovaných jedinců, a to tím způsobem, že všechny vazby jedince přebralo hnutí na sebe.“¹²

Arendtová ve své knize *Původ totalitarismu* hovoří také o organizaci a propagandě, jež jsou podle ní dvě strany téže mince, protože organizace vzniká za pomoci propagandy a propaganda bez podpory organizace neúčinkuje. Organizace jako taková je zcela originální prvek, který totalitarismus zavedl do politiky vůbec. Je nejdůležitějším a nejvýraznějším prvkem totalitarismu, odlišujícím ho od všech ostatních systémů. Organizace vytváří duplikaci všech státních orgánů, a tak v okamžiku převzetí moci ve státě vzniká mezi státem a organizací vztah vyjádřený vztahem mezi zdánlivou a skutečnou mocí. Státní orgány nejsou zrušeny, ale plní jen nedůležité úkoly, které mu jsou organizací zadány. Stát je prostě vnější fasáda zakrývající skutečnou autoritu. Sama organizace je přitom ještě velice složitá a linie autority a moci se v ní neustále mění. Hannah Arendtová k tomu dodává, že jediné pravidlo, kterým si občan může být jist, je, že čím je úřad známější, tím méně má moci a skutečná moc začíná tam, kde začíná utajení.¹³

Hannah Arendtová se domnívá, že největší moc uvnitř organizace měla tajná policie. „Tajná policie se svojí efektivitou a kompetentností je skutečné výkonné jádro organizace, leží nad státem a schovaná za fasádou zduplikovaných, neustále se měnících a nevýkonných úřadů. Přesto ani šéf tajné policie neohrožuje postavení vůdce strany.“¹⁴

„Vůdce stojí v čele organizace, tím i hnutí a později celého státu od samotného počátku. Celá organizace vlastně vznikla proto, aby mohla účinně přenášet vůdcovu vůli masám, přičemž platí, že mezi vůdcovou vůlí a zákonem je položeno rovnítko. Vůdce je neohrožitelný právě proto, že i jeho nejbližší okolí se domnívá, že bez něj osobně bude vše, čemu věří, ztraceno.“¹⁵ Vůdce je nejvyšší v mocenské hierarchii organizace, „ale ani vůdce není všemocný. I on se totiž musí

---

¹² <http://www.velikani.cz/index2.php?zdroj=arendth&kat=ostfi>

¹³ Podrobněji na: <http://www.velikani.cz/index2.php?zdroj=arendth&kat=ostfi>.

¹⁴ <http://www.velikani.cz/index2.php?zdroj=arendth&kat=ostfi>

¹⁵ <http://www.velikani.cz/index2.php?zdroj=arendth&kat=ostfi>

řídít ideologií, kterou často vymyslel, a nemůže zavrhnout staré lži, protože jejich zavržením by mohl ohrozit celou organizaci.“¹⁶

Propaganda je pro totalitní režim důležitá „před získáním moci pro získání mas, neboť v podmínkách svobody projevu lze jen omezeně používat teroru. Propaganda je nicméně s terorem spojena, ale tam, kde totalitarismus získá absolutní moc, nahrazuje propagandu indoktrinací. Násilí a teror poté již není používán k propagandě a zastrašení opozice, ale pouze k dodání zdání reality ideologickým doktrínám a účelovým lžím.“¹⁷ Po získání absolutní moci se totalitní režim ale snaží používat propagandu jen jako podklad pro svoji zahraniční politiku. To znamená, že je používána jen pro nedostatečně indoktrinované části společnosti a okolní, netotalitní státy.¹⁸

„Propaganda je podstatnou součástí psychologické války, ale teror je víc. Teror totalitní režimy používají i tehdy, kdy psychologických cílů jeho použití bylo již dosaženo.“¹⁹ Hannah Arendtová píše, že skutečná hrůznost teroru tkví v tom, že vládne nad zcela podmaněnou populací. Tam, kde vláda teroru dosáhla dokonalosti, tedy například v koncentračních táborech, propaganda zcela mizí, tam už je využíváno pouze teroru. Teror je vlastní podstata vlády v totalitním státu.²⁰

Pro totalitní režim je podle Arendtové rovněž typická přítomnost mas. Charakteristickým znakem vzestupu nacismu v Německu a komunistických hnutí v Evropě po roce 1930 byla podle Hannah Arendtové právě orientace na masu zjevně lhostejných lidí, o něž všechny ostatní strany ztratily zájem, neboť je považovaly za příliš apatické či hloupé a tím nevhodné k jakémukoli zájmu. Hlavním znakem masového člověka však není podle Arendtové primitivnost, ale spíše osamocení a nedostatek normální sociálních vztahů. Totalitní režim tyto masy úspěšně organizuje a totalitní vůdci se po dobu své vlády opírají o podporu těchto mas.

---

¹⁶ <http://www.velikani.cz/index2.php?zdroj=arendth&kat=ostfi>

¹⁷ <http://www.velikani.cz/index2.php?zdroj=arendth&kat=ostfi>

¹⁸ Podrobněji na: <http://www.velikani.cz/index2.php?zdroj=arendth&kat=ostfi>.

¹⁹ <http://www.velikani.cz/index2.php?zdroj=arendth&kat=ostfi>

²⁰ Podrobněji na: <http://www.velikani.cz/index2.php?zdroj=arendth&kat=ostfi>.

Totalitní vláda je rovněž možná pouze tam, kde existují i postradatelné masy, které lze obětovat bez rizika katastrofálních důsledků rozsáhlého vylidnění.²¹

1.5. Raymond Aron a jeho pohled na totalitarismus

Raymond Aron popisuje fenomén totalitarismu ve své knize *Demokracie a totalitarismus* takto: „... tento jev (totalitarismus²²), jako všechny společenské jevy, zavdává příčinu k četným definicím podle stanoviska, které pozorovatel zaujímá. Zdá se mi, že je tu pět základních prvků:

- 1) Fenomén totalitarismu patří k režimu, který poskytuje jedné straně monopol na politickou činnost.
- 2) Monopolní strana je vedena nebo vyzbrojena ideologií, které přikládá absolutní autoritu a která se v důsledku toho stává oficiální státní pravdou.
- 3) K šíření této oficiální pravdy si pak stát vyhrazuje dvojí monopol, monopol prostředků násilí a monopol prostředků přesvědčování. Všechny komunikační prostředky, rádio, televize, tisk, jsou řízeny a ovládány státem a těmi, kdo ho zastupují.
- 4) Většina ekonomických a profesních aktivit je podřízena státu a stává se jistým způsobem součástí státu samého. Protože stát je neoddělitelný od své ideologie, je většina ekonomických a profesních aktivit zabarvena oficiální pravdou.
- 5) Protože všechno je státní činnost a protože každá činnost je podřízena ideologii, je chyba, které se někdo dopustí v ekonomické nebo profesní činnosti, současně chybou ideologickou. Odtud vyplývá nakonec politizace, ideologické přehodnocení všech možných chyb jednotlivců a jako závěr teror policejní i ideologický.“²³

---

²¹ Podrobněji v: ARENDOVÁ, Hannah, *Původ totalitarismu*, str. 473-501.

²² Poznámka autorky.

²³ ARON, Raymond, *Demokracie a totalitarismus*, tr. 158.

Fenomén totalitarismu je dokonalý, když je všech pět výše zmíněných prvků spojeno a plně uskutečněno.²⁴

1.6. Karl Raimund Popper a jeho pohled na totalitarismus

Východiskem knihy *Otevřená společnost a její nepřátelé* je rozlišení (jež Popper převzal od Bergsona) mezi uzavřenou společností (kmenovou společností), založenou na nejrůznějších tabu, a společností otevřenou, jejímž znakem je především individualismus, poskytující prostor rozumu oproti emocím. Otevřená společnost započala svůj rozvoj v Řecku po zhroucení kmenového systému a našla podle Poppera už od počátku množství „nepřátel“, kteří oproti rozumové odpovědnosti jednotlivce stavěli iracionální vhléd do dějin, možnost věštby budoucnosti na základě rozpoznání zákonů historického vývoje.²⁵ Tento postoj nazývá Popper historicismem. Za zakladatele tohoto postoje pokládá Hérakleita, ovšem historicismus podle něj nabyl vrchu teprve u Platóna, což je prý zvláště nebezpečné vzhledem k Platónově široké popularitě. Platón podle jeho interpretace nenáviděl společenskou změnu, všemožně se proti ní stavěl a navrhoval vládu krále-filosofa (a jak Popper dále dovozuje: vládu sebe samého), který bude s to změně čelit. Obec (stát) bude silná jen tehdy, bude-li stabilní, bude-li zastavenou společností. K tomu Platón ustanovuje kastovní systém tří tříd, v němž hraje hlavní úlohu to, co Popper nazývá panskou rasou, jež má údajně král-filosof vychovat. A odtud je jen krok k nařčení Platóna z toho, že byl prvním totalitním myslitelem.²⁶

---

²⁴ Podrobněji v: ARON, Raymond, *Demokracie a totalitarismus*, str. 158.

²⁵ Totéž popisuje Hannah Arendtová v knize *Původ totalitarismu III* v kapitole Totalitní propaganda, kde tvrdí, že si totalitní diktátoři navykli oznamovat své politické záměry formou proroctví. Mimo jiné mluví o tom, jak Hitler, neomylný Vůdce, využívá ve svých veřejných projevech proroctví a předpovědi budoucnosti. Protože nemůže připustit, aby se jeho proroctví nenaplnila, je schopen udělat vše pro to, aby jeho předpověď vyšla. „Nejslavnějším příkladem je Hitlerovo prohlášení na německém říšském sněmu v lednu 1939: „Chci dnes znovu vyslovit proroctví: podaří-li se židovským finančníkům... znovu uvrhnout národy do světové války, výsledkem bude... vyhlazení židovské rasy v Evropě.“ ARENTOVÁ, Hannah, *Původ totalitarismu I – III*, str. 483.

²⁶ Popper říká o Plaónovi, že je prvním totalitním vizionářem: „Platón... se nevědomky stal prvním z velké řady propagandistů, kteří často s dobrými úmysly vytvořili techniku zdůrazňující mravní, humanistické citění, kterého mělo být využito k antihumanistickým a nemorálním účelům... nepochybuji, že se mu podařilo přesvědčit sama sebe. Přetvořil svou nenávist k iniciativě jednotlivce a své přání zastavit veškeré změny v lásku k spravedlnosti a uměřenosti, k nebeskému světu, v němž je každý spokojený a šťastný a v němž je vulgární hrabivost nahrazena zákony velkorysosti a přátelství.“ POPPER, Karl Raimund, *Otevřená společnost a její nepřátelé*, 1994, str. 179.

Otevřená společnost, jak ji Popper koncipuje, má při bližším pohledu všechny znaky toho, co Popper kritizuje na Platónovi: má znaky ideální společnosti. Avšak takový ideál hned neznamená u-topii (ne-místo), mnohem více připomíná matematickou limitu, k níž se má společnost blížit. Neboť na rozdíl od Platónovy otázky „Kdo má vládnout?“ zdůrazňuje Popper otázku „Jak může vláda napáchat co nejméně škod?“ a odpovídá: tím, že je sesaditelná. A právě možnost sesadit vládu je jedním ze znaků otevřené společnosti, onoho bodu, k němuž se Evropa limitně blíží od té doby, kdy v Řecku upadl starý kmenový systém.²⁷

Uzavřenou společností myslí Popper takové společenské upořádání, ve kterém jsou nemožné společenské změny, je to společnost svázaná přísnými pravidly, tabu a neměnnou hierarchií, kde vládne nesesaditelný vládce. Je to společnost, kde panuje nesvoboda, tedy i společnost, kde je realizován totalitní režim. Naopak společnost otevřená má spoustu rysů svobodné demokratické společnosti: možnost sociálního vzestupu občanů, sesaditelnost vůdců, odvolatelnost volených zástupců... Jejím hlavním rysem je tedy svoboda a možnost volby.

1.7. Totalitarismus a svoboda

Pojem svobody je s fenoménem totalitarismu úzce spojen, a proto jsem se rozhodla věnovat krátkou kapitolu otázce přítomnosti svobody, či spíše nesvobody, v totalitních režimech. Problematice svobody se například věnuje Raymond Aron nebo bývalý prezident České republiky Václav Havel. Ve své práci jsem využila myšlenek právě těchto výše zmíněných osobností.

1.7.1. Raymond Aron

Raymond Aron se ve své knize *Esej o svobodách* věnuje demokratizaci světa a říká, že se jednotlivec nebude nikdy cítit svobodným, dokonce ani tehdy, měl-li by tento pocit podle platných zákonů zakoušet, pokud bude reálně existovat

---

²⁷ Podrobněji na: <http://www.vesmir.cz/clanek/karl-raimund-popper-otevrena-spolecnost-a-jeji-nepratele-dil-i-platon>.

diskriminace mezi etnikem, k němuž náleží, a etnikem většinovým²⁸. Občan se nebude moci podílet na pozitivní svobodě politické participace, dokud neuzná svůj stát. Významnou podmínkou pro existenci skutečné svobody jednotlivců je vnímání státu, ve kterém žijí, jako státu svobodného. Aron definuje svobodu jako nezávislost, možnost, schopnost, právo, ne-zákaz, ne-bránění atd. Jejím největším nepřítelem podle Arona totalitarismus, „režim, v němž si monopolní organizace, organizace strany činí nárok rozšiřovat svou autoritu na celek existence a zároveň odmítat jakékoli jiné organizaci právo na existenci.“²⁹ Aron tvrdí, že každý z nás musí mít záruku, že může dělat nebo nedělat to nebo ono, aniž by mu někdo jiný bránil dělat to, co chce dělat, nebo ho nutil dělat to, co dělat nechce... Do této jeho definice tak zapadají svoboda projevu, názoru, náboženská i svobody osobní.

1.7.2. Václav Havel

Václav Havel se ve svém eseji *Moc bezmocných* věnuje rovněž tématu svoboda. Přibližuje čtenářům dobu, kdy v Československu vládl totalitní režim, tedy dobu extrémní nesvobody. Zmiňuje se o tom, že režim, který byl realizován u nás, on ho nazývá post-totalitním, nebyl typickým totalitním režimem. Moc, která bývá realizována charismatickým vůdcem, je zpravidla fixována na dobu jeho života, u nás tomu však nebylo, naše komunistická historie postrádala svého významného představitele, u nás vládla strana – její nejvyšší představitelé, kteří disponovali monopolem na vše, tedy omezovali svobodu každého občana země.

Havel dělí ve svém díle život na dvě alternativy: život ve lži, který realizuje komunistická strana, ten nesvobodný, a život v pravdě, ten svobodný, kterého chtěli dosáhnout signatáři Charty 77. Upozorňuje, jak je těžké vystoupit ze života ve lži, nerespektovat pravidla, která strana nastavila, přestat být jednou ovčí ze stáda a začít prosazovat své právo na svobodný názor.

Jako příklad člověka postiženého komunistickou realitou uvádí zelináře, který, přestože s režimem nesouhlasí, vyvěsí do výlohy heslo: „Proletáři všech zemí, spojte se!“ Havel přemýšlí, proč to tedy zelinář udělal? „To heslo přivezli

---

²⁸ Tato situace se vyskytuje například v nacismu, kdy jsou lidé rozděleni na ty, kteří jsou vyvolení a mohou žít, a ty, kteří jsou z rasy podřadné a musí být zlikvidováni – poznámka autorky.

²⁹ ARON, Raymond, *Esej o svobodách*, str. 175.

našemu zelináři z podniku spolu s cibulí a mrkví a on je dal do výkladu prostě proto, že se to tak už léta dělá, že to dělají všichni, že to tak musí být. Kdyby to neudělal, mohl by mít potíže: mohli by mu vyčíst, že nemá „výzdobu“; někdo by ho mohl dokonce nařknout z toho, že není loajální. Udělal to proto, že to patří k věci, chce-li člověk v životě obstát; že je to jedna z tisíce „maličkostí“, které mu zajišťují relativně klidný život „v souladu se společností.“³⁰ Jak tedy vidíme z Havlova popisu chování člověka, jež je součástí tohoto života ve lži, on nepřemýšlí o svých svobodách, on se plně podřídil diktátu strany, který přijímá, protože si nechce ještě více komplikovat život. Navíc kolem sebe vidí, že to tak dělají i ostatní, a o to menší má s takovým jednáním problém, on se tímto činem stal poslušnou ovečkou.

Havel řeší, co by se stalo se zelinářem, kdyby heslo nevyvěsil, kdyby porušil pravidla hry a znovu našel svou potlačenou identitu a důstojnost, kdyby naplnil svou svobodu... Byl by zbaven místa vedoucího, přeložen k závozníkům, plat by mu byl snížen, mělo by to fatální vliv na jeho rodinu, na studium jeho dětí... Život v pravdě, ten svobodný, se v totalitním režimu trestal tvrději než cokoli jiného, protože přímo ohrožoval konstrukci totalitních pravidel tím, co tento čin vyzářoval, tím, že by se mohl stát inspirací pro ostatní.

V tomto bodě knihy začíná Václav Havel řešit problém Charty 77, jejíž myšlenky se dostávaly na povrch díky procesu s hudebníky ze skupiny The Plastic People of the Universe, kteří odmítli žít v souladu se systémem, kteří „nechtěli nic jiného, než žít v pravdě. Hrát hudbu, jakou mají rádi, zpívat o tom, čím skutečně žijí, žít svobodně, důstojně a v bratrství... A mnoho skupin a proudů, do té doby izolovaných, zdrženlivých anebo angažujících se těžko navzájem slučitelnými způsoby, pocítilo náhle silně a společně nedělitelnost svobody... Svoboda rockové hudby bylo pochopena jako svoboda člověka.“³¹ Postupem času se z lidí, kteří sebrali odvahu a nebáli se čelit sankcím za vyjádření svého názoru, začala tvořit Charta 77. „Existují věci, pro které stojí za to trpět..., napsal Patočka krátce před svojí smrtí...“³² Totalitní režim u nás vedl ke vzniku disidentů, undergroundové kultury, samizdatových časopisů a knih, tedy k emancipaci člověka, který touží po

---

³⁰ HAVEL, Václav, *Moc bezmocných*, str. 8-9.

³¹ Tamtéž, str. 23-24.

³² Tamtéž, str. 25.

svobodě, jež je režimem utlačována. Jeho ideologie – „jako onen „alibistický“ most mezi systémem a člověkem – zakrývá propast mezi intencemi systému a intencemi života; předstírá, že nároky systému vyplývají z potřeb život; je to jakýsi svět „zdání“, který je vydáván za skutečnost.“³³ Našli se ale lidé, kteří odmítli v tomto světě zdání žít, ti, kteří chtěli žít opravdový svobodný život.

Svoboda je podle Václava Havla realizovatelná v životě v pravdě, tedy v demokratickém zřízení, nikoliv v totalitním režimu.

1.8. Podobné rysy a odlišnosti nacismu a komunismu

Podobnosti nacismu a komunismu jsou příliš patrné, než aby v tom bylo možno vidět pouhou náhodnost. Naproti tomu, jsou zde i rozdíly inspirace, idejí a cílů příliš evidentní, než aby bylo možno bez výhrad připustit zásadní příbuznost obou režimů. Zdůraznění příbuznosti nebo rozdílnosti obou režimů závisí na četných okolnostech. Nikdy nelze dospět ke zcela jisté odpovědi, protože nacionálně socialistický režim neměl čas k tomu, aby se rozvinul jako režim sovětský.³⁴ Proto lze sledovat, že se jednotliví teoretici v názoru, nakolik si jsou dva hlavní totalitní režimy podobné, rozcházejí.

Hannah Arendtová se ve svém díle *Původ totalitarismu* přiklání k názoru, že jsou si nacismus a komunismus podobné. Srovnává sovětské Rusko mezi lety 1934 a 1937 a hitlerovské Německo mezi lety 1941 a 1945. Aron je však spíše zastáncem proudu, který zdůrazňuje dominanci odlišností těchto dvou totalitních režimů, a co se týče srovnání Hannah Arendtové namítá, že není možné porovnávat režimy jen v takto krátkých obdobích, ale že je třeba srovnávat režimy jako celky.³⁵

Podobné jevy, jež se podle Hannah Arendtové vyskytují v nacistickém i komunistickém totalitním režimu jsou: monopol jedné strany, oficiální ideologie, absolutní moc vůdce, všemocná policie, ideologie, která se krok za krokem zmocňuje všech činností, totalitní propaganda, teror, který je používán k udržení se u moci a masový charakter režimů. To vše můžeme skutečně pozorovat

---

³³ HAVEL, Václav, *Moc bezmocných*, str. 11.

³⁴ Podrobněji v: ARON, Raymond, *Demokracie a totalitarismus*, str. 164.

³⁵ Podrobněji v: ARON, Raymond, *Demokracie a totalitarismus*, str. 161.

v nacionálně socialistické Německu právě tak jako v sovětském Rusku. Rovněž krajní forma nacistického teroru se projevila během války, řadu let po uchopení moci, právě tak jako krajní forma teroru v Sovětském svazu nenásledovala bezprostředně po převzetí moci, ale objevila se o dvacet let později.³⁶

Jako argumenty, které naopak popírají příbuznost obou totalitních režimů uvádí Aron:

- 1) Sociální složení členstva komunistické a nacionálně socialistické strany, které je rozdílné v tom, že v Německu volila velká řada průmyslových dělníků jinou než národně socialistickou stranu, kdežto v Sovětském svazu hlasovali téměř všichni dělníci pro komunistickou stranu.
- 2) Nacionální socialismus a kapitalismus jsou navzájem neoddělitelné, avšak komunismus se s kapitalismem zásadně neslučuje. Tento argument ale Aron do jisté míry vyvrací tím, že v posledních fázích války byly oběťmi čistek právě průmyslníci a bankéři, kteří patřili před vypuknutím války mezi vládnoucí třídy spojené s kapitalistickými idejemi.
- 3) Nacisté a komunisti bojují proti sobě. Aron však připomíná, že i přes vzájemný boj uznaly někdy obě strany svou vzájemnou náklonnost a respekt.³⁷
- 4) Podle komunistické ideologie je nacismus ztělesněním všeho, co je v dějinách špatného, je to nejhlubší úpadek lidské přirozenosti a podle nacismu je komunismus vtělené zlo, absolutní nepřítel - jedné straně je ideologie univerzalistická a humanitní (ta komunistická) a na druhé straně nacionalistická a rasová, nehumanitní. Dle Arona tento rozdíl však nebrání protikladným ideologiím, aby se uchýlovaly ke srovnatelným praktikám.³⁸

---

³⁶ Podrobněji v: ARON, Raymond, *Demokracie a totalitarismus*, str. 161 a ARENDOVÁ, Hannah, *Původ totalitarismu*, str. 424-592.

³⁷ Když von Ribbentrop přijel v roce 1939 do Moskvy, mluvil o setkání dvou revolucí a Stalin mu oplatil zdvořilost, když pozvedl sklenici na zdraví kancléře Hitlera. V: ARON, Raymond, *Demokracie a totalitarismus*, str. 160.

³⁸ Podrobněji v: ARON, Raymond, *Demokracie a totalitarismus*, str. 160-161.

Raymond Aron se domníval, že příbuznost a rozdílnost mezi oběma totalitními režimy jsou nesporné, ale že ke zjištění poměrného významu příbuznosti a rozdílnosti nestačí komparativní sociologická analýza. Je nutno obrátit se na historickou analýzu ideologií.³⁹ Podle Arona v případě, že se podíváme na nacismus a komunismus globálně a historicky, uvidíme zásadní rozdíl v cílech, které si tyto totalitní režimy vytyčily. „Cílem, který si stanovila nacionálně socialistická strana, bylo přetvořit mapu Evropy, vyhladit jisté národy považované za méněcenné, zajistit triumf tomu národu, který byl považován za vyšší. V tomto momentě zuřil teror ještě nepředvídatelnější než ten, který postihl sovětské občany. Jeho cíl je především jiný: cílem, který si staví sovětský teror, je vytvořit společnost plně odpovídající jistému ideálu, zatímco v případě hitlerovském je cílem prostě a jednoduše vyhlazení. Právě proto, přecházejí od historie k ideologii, budu trvat na tom, že mezi těmito dvěma jevy je zásadní rozdíl, ať už jsou podobnosti jakékoli. Rozdíl je podstatný vzhledem k ideji, která inspiruje jeden i druhý čin; v prvním případě je vyústěním pracovní tábor, ve druhém plynová komora. V jednom případě působí snaha vybudovat nový řád a možná jiného člověka jakýmkoli prostředky; ve druhém případě čistě démonická snaha zničit nějakou pseudorasu. Kdybych měl shrnout smysl těchto dvou akcí, navrhl bych asi tyto formule: pokud jde o sovětskou akci, připomenul bych banální poučku „cesta do pekla je dlážděna dobrými úmysly“; pokud jde o činy hitlerovské, řekl bych: člověk by udělal chybu, kdyby si kladl za cíl podobat se dravému zvířeti, protože by se mu to velmi snadno podařilo.“⁴⁰

---

³⁹ NOVÁK, Miroslav, *Mezi demokracií a totalitarismem*, str. 127.

⁴⁰ ARON, Raymond, *Demokracie a totalitarismus*, str. 165-166.

2. Beletristická část

První část mé práce mi poskytla teoretický materiál, který mi pomůže ve druhé části práce, jež se věnuje beletrii na téma totalitní režimy, analyzovat vybraná díla a najít v nich rysy nedemokratického totalitního zřízení. U každé vybrané novely nebo románu krátce představím jejího autora, protože v jeho životě často najdeme motivy, proč se věnovali ve své knize právě tomuto tématu. Dále stručně popíšu obsah vybrané knihy, vyberu zejména dějové linky, které se věnují podmínkám fungování totalitní společnosti. Poté identifikuji totalitní rysy, které jsou v knize popsány. Nakonec pak srovnám dvě díla každé podkapitoly a najdu v nich společné totalitní charakteristiky.

2.1. Nacismus

2.1.1. Elie Wiesel

Elie (Eliezer) Wiesel se narodil 30. září 1928 v Sighetu ležícím v dnešním Rumunsku v ortodoxním a chasidském prostředí.

Během druhé světové války se město Sighet stalo součástí Maďarska a v roce 1944 místní úřady deportovaly celou židovskou komunitu do koncentračního tábora Auschwitz II – Birkenau, který se nacházel na území Polska. Wiesel prošel také koncentračním táborem Buchenwald a z celé rodiny přežil on a dvě jeho sestry.

Po válce odjel do Francie, kde studoval na Sorbonně a poté se živil jako novinář. V roce 1958 vydal svoji první knihu *Noc* – novelu, která popisuje jeho zážitky a zkušenosti z koncentračních táborů. Celkově napsal přes čtyřicet knih.

V současnosti žije v USA a přednáší humanitní vědy na univerzitě v Bostonu. V roce 1987 založil, společně se svojí ženou Marion, Nadaci Elieho Wiesela pro humanitu (Elie Wiesel Foundation for Humanity). V roce 1996,

společně s Václavem Havlem a Yoheiem Sasakawou, založil „brainstormingovou“ konferenci Fórum 2000. Angažuje se v propagování odkazu holokaustu.⁴¹

2.1.2. Děj knihy *Noc*

Toto autobiografické dílo popisuje okamžiky dětství Žida Eliezera Wiesela, které strávil v Sighetu, malém městečku v Transylvánii, ale také jako vězeň v koncentračních táborech fašistického Německa. Když se hlavní hrdina pohyboval ještě v rodném Rumunsku, jeho život se točil především kolem náboženství, jeho přítel, šames Moše, ho zasvěcoval do tajemství kabaly a do své životní filosofie. Válka šla mimo ně až do dne, kdy musel Moše opustit město, protože nebyl původem ze Sighetu. Za pár měsíců se mu podařilo vrátit se do města, kde varoval všechny Židy před deportací a smrtí, která je s ní spojená. Nikdo mu však nevěřil... Všichni se domnívali, že se zbláznil...

Ale později, v roce 1944, kdy už se schylovalo ke konci války, došlo na Mošeho slova. V Sighetu vyšlo nařízení, podle kterého museli všichni Židé nosit hvězdu, pak byla ve městě vydělena dvě ghetta. Ještě v tuto chvíli si obyvatelé neuvědomovali vážnost situace. Jednoho dne vyšel rozkaz o deportaci, jež proběhla druhého dne. Židé byli po dlouhých hodinách čekání a cestování bez jídla transportováni do Birkenau. Tady se Eliezerova rodina rozdělila, on zůstal s otcem a matka s jeho sestrami. To bylo naposledy, kdy hlavní hrdina svou matku viděl. Elieho touha byla zůstat s otcem, jeden vězeň jim poradil, aby lhali o svém věku – Elie tvrdil, že je mu už osmnáct, přestože mu bylo teprve patnáct, a jeho padesátiletý otec tvrdil, že je mu čtyřicet. Díky této lži je však opravdu nerozdělili. Pak se museli všichni svléci a odevzdat šaty, zbyly jim jen boty a pásy, takto nazí byli ostříhání a dezinfikováni v sudu s petrolejem. Poté už následovala teplá sprcha, přiděl nepadnoucího erárního oblečení a ubytování v baráku, jehož podlahu pokrývalo vlhké bláto.

---

⁴¹ http://cs.wikipedia.org/wiki/Elie_Wiesel

Jsem si vědoma toho, že Wikipedie není považovaná za příliš seriózní zdroj informací. V mém případě, kdy jsem potřebovala pouze základní životní údaje spisovatelů, nikoliv nějaké hodnocení jejich díla, jsem ho využila – poznámka autorky.

Elie a jeho otec nahlásili, že jsou zemědělci, což se ukázalo jako správná volba, protože byli odveleni do nedalekého tábora, který vypadal o trochu přívětivěji, do Osvětimi. Všechny jejich dny probíhaly stejně: ráno černá káva, v poledne hustá polévka, v šest hodin večer apel, po něm večeře – chléb, v devět hodin pak večerka.

První dny probíhaly hladce, nekvalifikovaní vězňové nemuseli pracovat, setkávali se tedy se svými příbuznými a známými, i Wieselovi si v koncentračním táboře našel Elieho strýc, který se sháněl po informacích o své rodině. Přestože Elie tušil, že i oni byli deportováni do nějakého tábora, protože jim teta přestala posílat dopisy, lhal strýcovi, že jsou v pořádku, protože viděl, že to strýc potřebuje slyšet. Byl to pro něj jediný důvod, proč žít... Brzy se však strýc od nových příchozích dozvěděl pravdu a Elie už strýce nikdy neviděl... Kvalifikovaní dělníci pomalu z tábora odcházeli, když už zbyli jen obyčejní nádeníci jako Elie a jeho otec, bylo rozhodnuto, že se musí přemístit, jejich další osud byl spojen s koncentračním táborem Buna.

Zde byli přiděleni do skladu elektrických materiálů, což byla poměrně výhra, nejhorší pověst mělo stavební komando, kterému se naši hrdinové zprvu vyhnuli. V tomto táboře pochopil Elie, jak významné jsou pro něj poslední maličkosti, co mu zbyly: boty a zlaté zuby, o obě tyto věci však poměrně záhy přišel. Poznal také šikanu ze strany mistra, kterého načapal při souloži s mladou Polkou, mistr ho na mimořádném apelu zbil do bezvědomí. Byl svědkem několika poprav zrádců, které vězni museli sledovat, aby věděli, co je čeká, když se nebudou chovat, jak bylo žádoucí... Po Novém roce byli Elie s otcem rozděleni – Elie byl přidělen k obávanému stavebnímu komandu, kde musel dvanáct hodin denně vláčet těžké kamenné kvádry. Rovněž poznal, co je to selekce... Šlo o vytrídění těch, kteří už neměli dost síly pracovat, jejichž cesta koncentračním táborem skončila v kremační peci. Všichni se museli svléci do naha a projít lékařskou prohlídkou. Elie prošel, jeho otec zázrakem vyvázl při druhé selekci. Pak přišla zima, Eliemu se v důsledku mrazů zanítila noha a byl hospitalizován v nemocnici. Obával se amputace, ale operace nakonec proběhla dobře. Dva dny po operaci se rozšířila zpráva o postupu fronty směrem k Buně a o evakuaci tábora. Elie se musel rozhodnout: buď zůstat v nemocnici a čekat na osvobození, nebo jít s otcem na

pochod do jiného tábora. Rozhodl se zůstat s otcem. Kdyby však zvolil nemocnici, byl by za dva dny volný, ale to se dozvěděl až po válce...

Cesta neměla konce, vězni museli běžet sedmdesát kilometrů ve strašné zimě, kdo to nezvládl, byl ušlapán nebo zastřelen. Když konečně zazněl povel k odpočinku, Elie a jeho otec se báli usnout, kdo usnul, už se nevybudil. Takže oni se navzájem hlídali, a tak drželi při vědomí, při životě. Další den už pochod nepostupoval tak rychle, už i strážci byli unavení. Večer se všichni ubytovali v barácích, kde rovněž přišlo o život mnoho vězňů. Zůstali zde tři dny bez jídla a pití, živili se sněhem. Potom přišla další selekce. Elie prošel, ale otec byl zařazen do skupiny slabých. Následovala otřesná cesta vlakem v dobytčích vagónech, kdy na každé stanici vyhazovali z vlaku mrtvé, ty, co to už nevydrželi. Dojeli do Buchenwaldu. Elieho otec byl už na pokraji sil, měl úplavici a jeho stav se neustále zhoršoval. Po týdnu pomalého umírání zemřel.

Fronta se ale blížila. Tábor měl být zlikvidován, proto následovala další evakuace. Elie nestihl být evakuován, tudíž zažil, jak se po šesti dnech bez jídla u bran Buchenwaldu objevil první americký tank...

2.1.3. Totalitní rysy ve zkoumaném díle Elieho Wiesela

Jako první totalitní uvedu situaci, se kterou se setkáváme poprvé na samém počátku knihy, ale která se opakuje i v jiných jejích pasážích. Je to moment, kdy někdo výše postavený vydělí občany na nižší a vyšší, a tak zásadně změní běh jejich života. Jde o rozhodnutí, že Židé jakožto nižší rasa budou povinně nosit žlutou hvězdu, že budou žít v ghettu a budou deportováni nevědouc kam, nebo například rozhodnutí, která probíhala během selekce v koncentračním táboře – tedy rozhodnutí, zda budou dále žít, či nikoliv.

Kvůli působení totalitního režimu dochází u hlavního hrdiny, Eliezera, ke změnám v žebříčku hodnot.

On, který se dobrovolně zajímá o náboženství, vychovávaný v rodině, která ho praktikuje, pobytem v koncentračním táboře přestává stavět náboženství na jednu z předních příček svého žebříčku hodnot. Elie si před válkou sám našel

učitele, který ho uvedl do učení kabaly. Byl to šames Moše, s nímž rozmlouvali o náboženství, o správných otázkách a odpovědích, které člověk najde jen sám v sobě. Pod vlivem života v ghettu a v koncentračním táboře se jeho víra otupuje. Důsledkem toho, že vidí jako mladý kluk umírat tolik lidí, jemu blízkých i vzdálených, ztrácí víru v Boha a přestává se na něj obracet s modlitbami. První odklonění se od Boha registrujeme ve chvíli, kdy v Birkenau s otcem poprvé procházejí kolem kremačních pecí a otec odříkává modlitbu. Elie poprvé pocítuje vzdor: „Proč bych měl posvěcovat jeho jméno? Věčný, Pán všehomíra, Věčný všemohoucí a Strašný mlčel – za co bych mu měl děkovat?“⁴² Další prozření nastává, když je Elie svědkem popravy malého chlapce, to si všichni přihlížející kladou stejnou otázku: „Kde zůstal Bůh?“⁴³ U příležitosti oslav Nového roku se na apelpacu sejde deset tisíc lidí, aby se spolu pomodlili, Elieho ale sužují pochybnosti, pokládá si otázky: „Kdo jsi, můj Bože, kdo jsi ve srovnání s touto masou lidí plných bolesti, kteří přicházejí, aby na Tebe vykřičeli svou víru, svůj hněv a vzdor? Co znamená Tvá velikost, Pane všehomíra, tváří v tvář této slabosti, tomuto rozkladu a hnilobě? K čemu ještě trápíš tyto nemocné duše, tato churavá těla?“⁴⁴ V následujícím roce během svátku Jom kipur se už Elie nepostí... Spousta lidí kolem hlavního hrdiny ztrácí během pobytu v koncentračním táboře víru, jsou svědky obrovského utrpení a musí čelit smrti tak často, že už ani neodříkávají modlitby za mrtvé.

Další hodnota, jejíž význam se kvůli působení totalitního režimu změnil, je rodina. Od odchodu do koncentračního tábora lpí otec i syn zejména na tom, aby zůstali spolu, aby je někdo nerozdělil. Pomáhají si, podporují se. Žijí jeden pro druhého, jsou si oporou, kdyby to tak nebylo, již dávno by svou existenci vzdali... Ve chvíli, kdy to vypadá, že se otec stal obětí selekce a Elie se domnívá, že už je na vše sám, propadá tomu největšímu zoufalství. Když na konci knihy otec umírá, shání mu jeho syn lékaře, snaží se udělat vše proto, aby otce zachránil...

Na druhou stranu můžeme během vyprávění příběhu postřehnout i sobecké myšlenky, které hlavního hrdinu přepadají. Ten se za ně stydí, je si vědom toho, že

---

⁴² WIESEL, Elie, *Noc*, str. 33.

⁴³ Tamtéž, str. 61.

⁴⁴ Tamtéž, str. 61 - 62.

za normálních okolností by ho něco takové nenapadlo, ale ví, že jde o jeho život. Při práci v dílně se mistr bezdůvodně oboří na Elieho otce, začne ho bít železným prutem. Otec ranám nejprve vzdoruje, ale pak se hrouť k zemi. Synova reakce na to je: „Celé scéně jsem přihlížel mlčky a bez hnutí. Myslel jsem spíš na to, jak zmizet, abych nedostal i já, ba o více: jestli jsem měl v tu chvíli na někoho zlost, tak ne na kápa, ale na otce. Zlobil jsem se na něj, že Ideka rozzuřil. To ze mě udělal koncentračnický život...“⁴⁵ Přestože totalitní režim působí na jeho oběti tak, že se stahují do rodin, které jsou jediným místem, kde mohou být relativně v bezpečí, stejnou měrou způsobuje i to, že se lidé stahují sami do sebe a stávají se sobečtějšími, jelikož jim jde o život a oni se zoufale snaží přežít a o svůj život nepřijít... V knize je popisována i situace, kdy při transportu Židů dobytčím vagónem zabije syn svého otce kvůli kousku chleba...

Dále bych ráda v souvislosti se změnou ve vnímání hodnoty zmínila, nakolik byli pro hrdiny důležité věci, které my považujeme za běžné. Cenily se boty, teplé oblečení, nůž... Nejhorším momentem při četbě této knihy pro mě bylo, když Elieho otec zjistil, že selekcí neprošel, že si ho přece zapsali, a běžel to rychle sdělit svému synovi a předat mu dědictví – nůž a lžíci: „Tumáš, vezmi si tenhle nůž, už ho nebudu potřebovat. Tobě poslouží. A vezmi si i lžíci. Neprodávej je! Rychle! Ber, co ti dávám... Nemluv tak, otče. (Hrdlo se mi stahovalo potlačovaným pláčem.) Nechci, abys říkal takovéhle věci. Nech si lžíci i nůž. Potřebuješ je víc než já... Podíval se na mne unavenýma očima, zastřenýma beznadějí, a opakoval: Prosím... Vezmi si to, udělej, oč tě žádám, synku... Nemáme čas. Udělej, co ti říká tvůj otec... Kápo začal vyřvávat povely k odchodu. Komando odpochovalo k táborové bráně. Levá, pravá! Zařal jsem zuby. Otec zůstal opřený o zeď bloku. Pak se dal do běhu, chtěl nás dohonit. Možná něco zapomněl... Šli jsme však příliš rychle. Levá, pravá!“⁴⁶

Jako další rys nacistického režimu přítomného v této knize bych jmenovala redukci lidské bytosti na bytost, která už lidské znaky téměř nevykazuje. Podmínky koncentračního tábora byly nelidské. Vězni byli často nazí, museli nosit jednotné nepadnoucí mundury, procházeli dezinfekcemi petrolejem, bořili se v bahně,

---

⁴⁵ WIESEL, Elie, *Noc*, str. 51.

⁴⁶ WIESEL, Elie, *Noc*, str. 69.

nedostávali najíst, spali na zemi, ve finále dokázali zabít pro boty, zlatý zub nebo pár drobečků chleba. Během deportací trpěli vězni hladem a žízní, byli nedostatečně oblečeni a byli transportováni ve vagónech pro dobytek.

Dále je tu absence svobody. Lidé, kteří se lišili svým původem a vyznáním od těch, kteří byli u moci, byli na rozkaz vládnoucích vytrženi z vlastních životů a deportováni do koncentračních táborů, kde byli buď rovnou posláni do kremační pece, nebo systematicky týráni a ponižováni až do úplného vyčerpání, po němž následovala zase jen smrt.

2.1.4. Ladislav Fuks

Ladislav Fuks se narodil 24. září 1923 v Praze, byl českým prozaikem a autorem především psychologické prózy s tématem úzkosti člověka ohrožovaného nesvobodou a násilím. Jako symbol tohoto tématu si pak zvolil druhou světovou válku a holokaust.⁴⁷ Celou jeho literární tvorbu ovlivnila dramatičnost doby svými peripetemi a tísnivou atmosférou, rodinné prostředí (otec byl policejním úředníkem) i studium – filosofie, psychologie, dějiny umění. Vycházel ponejvíce z lidských osudů, jež ho od dětství traumatizovaly a z nichž jakoby se vysvoboval fiktivními příběhy – podobaly se zlým snům, psychologickým hyperbolám, symbolickým a metaforickým obrazům. Všechny autor podával s ironickým odstupem: spojoval tragédii s groteskou, lákaly ho absurdní scény a dialogy.⁴⁸ Většina jeho díla je autobiografická.

Ladislav Fuks zemřel 19.8.1994 v Praze.⁴⁹

2.1.5. Děj knihy *Spalovač mrtvol*

Hlavní postavou této novely je Karl Kopfrkingl, děj se odhrává ve třicátých letech 20. století, těsně před vypuknutím druhé světové války. Zachycuje několik měsíců v životě Karla a jeho rodiny – jeho ženy, které říká Lakmé, něžná, nebeská, nebo nadoblačná, a jeho dvou dětí, starší Ziny a mladšího Milivoje, jež nazývá slunné, nebo božské. Karl život popisuje bohatým poetickým jazykem, miluje svoji rodinu a je spokojený s tím, jak žije. Je zaměstnancem krematoria. Rovněž své povolání hlavní hrdina zbožňuje. Je uchvácen smrtí, přeměnou lidského těla na popel, řádem, který v jeho Chrámu smrti vládne. Tabulku s rozpisem začátků smutečních obrazů má dokonce doma pověšenou na zdi. Karl je smrtí fascinován, rád o ní mluví, také rád vykládá o své práci a o smutných událostech povětšinou z černé kroniky, které v novinách preferuje. O politické dění kolem sebe se příliš nezajímá. Jeho život je naplňován událostmi, které jsou spojeny s jeho rodinou,

---

⁴⁷ http://cs.wikipedia.org/wiki/Ladislav_Fuks

⁴⁸ Citace z obálky knihy: FUKS, Ladislav, *Spalovač mrtvol*.

⁴⁹ http://cs.wikipedia.org/wiki/Ladislav_Fuks

sousedy a spolupracovníky. Karl čte knihu o Tibetu – věří v převtělování a v to, že jediná jistota v životě, je smrt. Do ráje, nebeského klidu, se podle něj člověk dostane ve chvíli, když už se dále nepřevtělí, kdy dojde svého cíle.

Jednoho dne pozvou Kopfrkinglovi na návštěvu své přátele Reinkeovi. Willy Reinek je členem SdP, čile se politicky angažuje a při každém setkání Karla přesvědčuje o tom, jak je Vůdcovo počínání to jediné správné. Karl jeho názory z počátku nepřijímá, zajímá se hlavně o své blízké – strachuje se, že se jeho syn Mili toulá, a je rád, že se momentálně kamarádí s Janem Bettelheimem, synem doktora od nich z baráku, se kterým mu nehrozí žádné nebezpečí. Také přemýšlí o své dceři Zině, jež má první známost s panem Milou, slušným hodným hochem z nejlepší rodiny, o kolezích v krematoriu – o uklízečkách paní Podzimkové a paní Liškové, které jsou věčně smutné a bojí se, o panu Dvořákovi, který je v práci nový a ještě si nezvykl, o panu Fenkovi, vrátném a morfinistovi, o poctivém sousedovi doktorovi Bettelheimovi...

Významnou událostí v životě Karlovy rodiny jsou Zininy narozeniny. Zina dostane nové šaty a obraz svatebního průvodu, který když Karl drží v ruce, připomíná, jak je pro ně manželství důležité a jak si život bez rodiny nedovede představit. Během oslavy vznikne i rodinná fotografie – on sedí uprostřed u Lakmé s kočkou na klíně, po stranách je Mili a Zina. Pár dní po oslavě jsou Karl a Mili pozváni Willym na box, Willy se domnívá, že je Mili příliš slabý, a tak by se měl dát k Hitlerjugend, aby se zocelil, a stal se z něj stoprocentní muž. I Vánoce znamenají pro Kopfrkinglovi velkou rodinnou událost, všichni jsou pohromadě, smaží se kapr, rozdávají se dárky... Na chvíli se staví Willy, ten bude trávit Vánoce v německém Casinu, které Karlovi barvitě líčí.

Po novém roce se Karl stává členem SdP, dostává úkol převléci se za žebráka a motat se kolem židovské radnice v Maislově ulici, kde mají Židé slavnost, a poslouchat a špehovat... Karl zde potkává své přátele – pana Strausse, pana Rubinsteina a doktora Bettelheima... V březnu přijde do země říšská branná moc a v dubnu, kdy má Vůdce narozeniny, je Karl poprvé pozván do německého Casina. Prostředí casina mu připadá rajske, domnívá se, že by takto měl – v příštím šťastném a spravedlivém řadě vypadat celý svět. Přestože je abstinent, nekouří a miluje svou ženu, je blahobytem, který kolem sebe vidí, uchvácen. Rozpráví

o svých spolupracovnících a o jejich špatném postoji k Říši, zdiskredituje i ředitele krematoria. Dále hovoří o svých přátelích, které viděl u radnice při židovské slavnosti, a o tom, že jsou proti Hitlerovi. Postupně se společnost v Casinu dostává k tomu, že i Karlova žena Lakmé je poloviční Židovka a jeho děti jsou tedy ze čtvrtiny Židé... Karla tato myšlenka zaskočí, ale když mu Willy začne jmenovat události posledních měsíců, ve kterých se jeho nebeská projevila protiněmecky, a pánové mu naznačí, že není žádoucí, aby ve vztahu s Židovkou pokračoval, navrhne rozvod.

Karl se stává členem NSDAP. Děti odjely na svatodušní svátky k tetě do Slatiňan a Karl nabídne své něžné, aby spolu udělali hostinu a pak se vykoupli v koupelně, která byla Karlovou nejoblíbenější místností v bytě. Po jídle se přesunují do koupelny, kde Karl svou ženu s lehkým úsměvem na tváři oběsí. Na kriminálce nadiktuje do protokolu, že byla Lakmé zoufalá, že věděla, že se s ní chce rozvést pro její židovskou krev, a proto se oběsila.

Po smrti své ženy bere výchovu dětí do svých rukou – od září budou chodit do německé školy. Ale Willy naznačí Karlovi, že jeho syna Milyho, který je míšencem druhého stupně, do německého gymnázia nevezmou... Jště ten týden pozve Karl syna na prohlídku krematoria. Měl tam zrovna rakev pana Ernsta Wagnera, čistokrevného Němce, jenž byl uložen v prostorné rakvi, a tak Karl svému synovi nabídne, aby si lehnul k němu a roztavil se s ním... „A s ne příliš veselým úsměvem vzal železnou tyč, která ležela v koutě u výklenku se záclonou, povalil chlapce na kolena, rozkročil se nad ním v těch černých vysokých botách a klopeném klobouku se šňůrou a pérem a utloukl ho tyčí. Pak jej zdvihl ze země, strčil do rakve k esesákovi, rakev byla, jak má být, vysoká, široká, vešli se tam oba jako nesourodí bratři, zatloukl rakev kleštičkami, prohlédl tyč i dlažky, jsou-li čisté, popopravil kloubok... a šel.“⁵⁰ Před vratnicí pana Fenka zavolá do prázdna: „Mili, neutíkej, počkej na mě“⁵¹. Za čtyři dny po činu jde na německou kriminálku a nahlásí zmizení svého syna.

Pak je povolán k tajemníkovi říšského protektora, kde mu je nabídnuta nová práce – bude zaměstnán v nových plynových žárovkách, v žárovkách pro

---

⁵⁰ FUKS, Ladislav, *Spalovač mrtvol*, str. 119-120.

⁵¹ Tamtéž, str. 120.

budoucnost... Navíc dostane osobní auto, Mercedes, aby v něm mohl vozit rodinu na výlety... Poté vezme Karl na prohlídku krematoria i Zinu, chce jí ukázat své pracoviště, ještě než se odebere na své nové působiště...

V závěru knihy má Karl halucinace, zdá se mu, že byl zvolen na místo zemřelého dalajlámy, že bude moci spasit svět, nastavit nový řád. Na konci války vidí Karl Kopfrkingl okénkem sanitního vlaku zástupy vyhublých lidí vracejících se domů. Rozpoznává mezi nimi své staré známé – pana Strause, Rubinsteina, doktora Bettelheima... Usmívá se, má dojem, že svět opravdu spasil...

2.1.6. Totalitní rysy ve zkoumaném díle Ladislava Fukse

V této Fuksově novele působí totalitní režim na hlavního hrdinu tak, že prakticky od základu změní jeho charakter. Budu sledovat proměnu jeho názoru na Židy (rozzrůstající se rasismus) a rovněž na rodinu (postupné odcizení, jež je výsledkem manipulace ze strany přítele Willyho), kterou na počátku knihy považuje za nejvyšší hodnotu, ale kvůli židovskému původu jeho ženy pro něj postupně přestává být důležitá.

Nejprve má Karl mezi Židy spoustu přátel, dokonce podporuje přátelství Miliho se synem doktora Bettelheima, Žida ze sousedství. O Židech v souvislosti s jejich pronásledováním říká: „...Proč? Vždyť jsou tak laskaví a obětaví lidé.“⁵² Je proti válce: „... válka se mi přičí, nemám ji rád. Válka působí lidem daleko víc utrpení, než civilní život. Přináší bídu, rodinné rozvraty, zničená manželství, krev, bolest, zkázu...“⁵³ Karl, přes svou kapku německé krve, je proti poněmčování, deklaruje, že u nich doma se mluví česky a čtou se české knihy.

Působením přítele Willyho, člena SdP, Karlův postoj k Židům krystalizuje až do podoby čisté nenávisti. Willy je dobrý řečník, umí dobře argumentovat a vysvětlit naivnímu, o co své názory opírá. Využívá oficiální ideologie⁵⁴ a propagandy⁵⁵ a tvrdí, že: „Hitler musí mít úspěch, protože bojuje za vznešené cíle,

---

⁵² FUKS, Ladislav, *Spalovač mrtvol*, str. 45.

⁵³ Tamtéž, str. 30.

⁵⁴ Tento rys je popsán na straně 8 mé práce.

⁵⁵ Viz. str. 15 mé práce.

za záchranu sta miliónů lidí z bídy a hladu a za spravedlivý řád, kde se lidi budou cítit jako v ráji.“⁵⁶ Hitler podle něj bojuje za věčný život jejich národa a připouští, že z toho vznikne peklo, ale pouze pro nepřátele Němců, pro slušné a poctivé lidi ne.

Karl, se jako průměrný maloměšťák nechá postupně zlákat líbivostí manipulativních promluv linoucích se z úst svého přítele, které ho označují jako někoho lepšího, silnějšího, stoprocentního... Willy apeluje na to, že Karl je Němec a tato příslušnost k nadřazenému národu ho povyšuje nad ostatní. „... jsi silný a statečný. Čistá germánská duše... To si nemůžeš vzít, i kdybys stokrát chtěl, ani ty sám. Protože to máš shůry. Je to i tvůj dar. Tvé předurčení, jsi vyvolený...“⁵⁷

Karl je Willym přesvědčen, stává se členem SdP a už nejednou vidí věci jinak, už ví, proč Hitler Židy pronásleduje, protože mu to Willy vysvětlil. „... Pronásleduje je proto, že jsou proti němu. Že jsou proti německému národu. Protože je to nešťastný a zbloudilý národ, který nechápe...“⁵⁸

Zpočátku nechce Židy ve svém okolí udávat, postupem času a intenzity nacistické demagogie, kterou na něm realizuje jeho přítel Willy, se z něj stává udavač svých přátel a známých a vrah všech členů své rodiny. Postupně se Karl izoluje od svých přátel a rodiny, stává se samostatnou jednotkou⁵⁹, bez vazeb na jiné lidi, což je rovněž charakteristické pro totalitní režim. Celý jeho život, tedy i jeho soukromá část, je ovládnuta politicky. Veškeré Karlovo jednání je v souladu s tím, co hlásá Vůdce.

Karl na začátku příběhu miluje svou ženu i děti, vybírá pro ně ta nejněžnější oslovení. Nedovede si představit, že by o svou ženu přišel, že by stal vdovcem, že by jí nějak ublížil, nebo že by se s ní rozvedl. Když jde plnit úkol pro SdP a v převlečení za žebráka šmírovat Židy na slavnost, sundá si snubní prsten si poprvé od svatby... Tady začíná Karlova proměna. Změna jeho pohledu na ženu je dovršena v německém Casinu, kde mu jeho přítel Willy představí svůj pohled na

---

⁵⁶ FUKS, Ladislav, *Spalovač mrtvol*, str. 73.

⁵⁷ Tamtéž, str. 80.

⁵⁸ Tamtéž, str. 84.

⁵⁹ Viz. str. 10 a 13 mé práce.

věc, opět s Karlem řeší otázku původu a národa: „Matka tvé Lakmé byla přece Židovka! Lakmé, tvá černovlasá Lakmé, na které to každý pozná, říkala jednou, že se u vás mluví jen česky, když jsem jí připomenul tvou německou krev... Tvá Lakmé vždycky tvrdila, že na jménech nezáleží... Ovšem, když se za svobodna jmenovala Sternová. Tvá Lakmé ti chtěla zamlčet můj lístek s pozváním na box, měla ho zastrčený v kredenci u talířků, ovšem, chtěla překazit, abyste viděli s Milim Vůdcův sport. Nebyla nadšena tvým vstupem do SdP letos v únoru a to byl nejvyšší čas, v březnu přišel Vůdce. To, že se u vás mluvilo vždy česky, si nezavinil ty, ale ona, protože je Židovka. To, že si v sobě necítil německou krev, také není tvá vina, ale její, tlumila ji v tobě, protože je Židovka. Co asi říkala v březnu, když jsi šel jako žebrák do Maislovy ulice, to nevím, co říkala, když si byl přijat do NSDAP, to vědět radši ani nechci. Zajímalo by mě, co asi řekne, když budeš posílat děti do německých škol. Dnes už vidím aspoň jedno, jak neblahý vliv to má na Miliho. Ten chlapec je tak měkký, skoro zženštilý, copak to na něm nevidíš? Ovšem, tak skrytě oni působí, rozleptávají od dětí...“⁶⁰ Po této promluvě do duše je Karl zlomen, veřejně navrhuje, že se dá s ženou rozvést. Celou situaci nakonec řeší ještě radikálněji, poblouzněn silnými slovy svou ženu zavraždí, on, který na Vánoce nedokázal zabít ani kapra, je vrahem své ženy. Po činu jde bez výčitek svědomí a bez obav z vyšetřování nahlásit, že Lakmé spáchala sebevraždu. Proč by se také bál, on je přeci Němec, ten nadřazený, jemu se nemůže nic stát...

Pak přijde na řadu jeho syn, toho zavraždí, protože je příliš slabý a zženštilý, jak říkal Willy, a jeho židovský původ po matce by mu mohl zabránit studovat německé školy... Zina je odstraněna poslední, těsně před odjezdem Karla na jeho nové pracoviště, kde bude zaměstnán na plynových žárovkách – v plynových komorách v koncentračním táboře bude likvidovat své nepřátele, Židy... On se na tu práci velmi hodí, má rád řád, je vysoce organizovaný a poslušný, ve spalování lidí má praxi a tuto práci zbožňuje. On přeci pomáhá... Přeměňovat lidské tělo na popel, přírodě by to trvalo desítky let, ale on to má za několik desítek minut...

Karl nemá kvůli vyvraždění své rodiny výčitky. Domnívá se, že jednal správně. Jedná přeci v souladu s vůlí Vůdce, který chce Židy zlikvidovat a navíc lze jeho jednání omluvit i díky jeho víře ve východní filosofii. Karl se domnívá, že

---

⁶⁰ FUKS, Ladislav, *Spalovač mrtvol*, str. 99.

členové jeho rodiny, kteří se do tohoto života narodili jako příslušníci nižší rasy, se převtělí a znovu se narodí jako něco lepšího, cennějšího...

Karl je labilní, snadno se pro něco nadchne a podlehne vášni. Když miluje, tak bezvýhradně. Takoví lidé jsou pro totalitní režim snadnou kořistí. Šikovnou manipulací dobrého řečníka a argumentátora se Karlova láska k rodině změní na lásku ke svému německému původu, lásku k národu, lásku k Vůdci. Pro Říši je ochoten udělat vše.

2.1.7. Srovnání

Vybrané knihy mají na první pohled společné pouze základní téma – nacistický režim. Po hlubším zamyšlení však nacházím i další společné rysy: změnu v žebříčku hodnot hlavních postav spojenou s psychologickou změnou osobnosti, odcizení od rodiny, o které totalitní režim usiluje, a počáteční ignoraci hrozby, jež vyvstala na politickém jevišti života.

Nejvyšší hodnoty dvou hlavních postav byly zpočátku odlišné, pro Elieho, to bylo náboženství, prostřednictvím kterého se snažil najít odpovědi a smysl života, a pro Karla rodina, pro jejíž blaho by udělal vše. Působením fašistické reality se však hodnoty a uvažování hlavních postav mění. Elie opouští Boha, všechny jeho myšlenky se soustředí na existenciální otázky, snaží se pouze přežít, v čemž je mu velkou oporou přítomnost jeho otce, jediné blízké osoby, která mu zbyla. Karl naproti tomu nahradí lásku k rodině láskou k národu, i jeho přemýšlení se zúží, myslí pouze na to, jak se nejlépe zachovat, aby toto jednání bylo v souladu s tím, co prohlašuje Vůdce.

Obě knihy rovněž spojuje snaha totalitního režimu o vytržení člověka ze všech jeho rodinných a společenských vazeb⁶¹. Elie přijde nejprve deportací o své známé a přátele, pak v koncentračním táboře o svou matku a sestry a na konci příběhu i o svého otce. Karl přichází o své přátele a rodinu v průběhu děje knihy tím, jak je ovlivňován manipulací ze strany Willyho. Jedním z cílů totalitního režimu je oddělit člověka od všechno známého soukromého... Chce z člověka udělat izolovanou bytost bez vazeb na jiné lidi, protože takováto bytost se snadněji stane součástí totalitní společnosti.

V obou analyzovaných knihách rovněž nacházím jistou ignoraci politického dění. Židé ve Wieselově díle se příliš nezajímají o to, co se děje jinde v Evropě, varovné zprávy zvenčí bagatelizují a nevěří jim, žijí si v poklidu své životy a na Hitlera nejsou připraveni. I Karl ve *Spalovači mrtvol* se zpočátku o politiku

---

⁶¹ Viz. str. 10 a 13 mé práce.

nezajímá, žije rodinným životem, stará se o své blízké, známé. Oba hlavní hrdinové jsou ze svého idilického života vytrženi nástupem fašismu.

Knihy jsem vybrala záměrně tak, aby jedna představovala život vězně v koncentračním táboře a druhá život člověka „svobodného“ – i když v tomto případě jsem musela dát slovo svobodný do uvozovek, protože se mi okamžitě nastoluje otázka, nakolik je svobodný člověk, se kterým je důmyslně manipulováno. Ironií je, že příběhy knih se mi spojí, když Karl začíná pracovat jako zaměstnanec plynových žárovek...

2.2. Komunismus

2.2.1. Alexandr Isajevič Solženicyn

Alexandr Isajevič Solženicyn byl ruský spisovatel, publicista a politický činitel, který se narodil 11. prosince 1918 v Kislovodsku.

Po střední škole začal studovat na dvou fakultách rostovské univerzity (fyzikálně matematické a filozofické), po začátku druhé světové války se však dobrovolně přihlásil do armády a poté odešel bojovat na frontu (byl důstojníkem dělostřelectva Rudé armády a dvakrát byl vyznamenán za statečnost). Za kritiku J. V. Stalina v dopise svému příteli byl zatčen a odeslán do trestného tábora, a v různých táborech pak strávil celkem osm let. Propuštěn byl r. 1953 a v letech 1953 - 1956 byl ve vyhnanství v Kazachstánu. Po rehabilitaci v roce 1957 se vrátil do středního Ruska a pracoval jako učitel. V roce 1968 byl vyloučen ze Svazu spisovatelů. Roku 1970 byl Andrejem Dmitrijevičem Sacharovem navržen na Nobelovu cenu za literaturu, která mu byla udělena, nicméně on si ji nevyzvedl z obavy, že by ho ruské úřady nepustily zpět do země. Poté, co na Západě vyšlo jeho nejslavnější dílo *Souostroví GULAG*, byl však v r. 1974 stejně zbaven občanství a násilně vypovězen ze země. Odjel nejprve do západního Německa, později se usadil v USA. V roce 1983 obdržel Templetonovu cenu. Do Ruska se vrátil v roce 1994. Roku 1997 byl zvolen řádným členem Ruské akademie věd.

Zemřel 3. srpna 2008 v Moskvě na srdeční infarkt.⁶²

2.2.2. Děj knihy *Jeden den Ivana Děnisoviče*

Tato novela se odehrává, jak už název napovídá, v jednom lednovém dni roku 1951 a popisuje každodenní život vězně, který je odsouzen za vlastizrady na deset let nucených prací v Gulagu. Hlavní hrdina už odpykal osm let svého trestu

---

⁶² <http://cs.wikipedia.org/wiki/Sol%C5%BEenicyn>

a každý den z těchto osmi let se nápadně podobá tomu, který je v novele skrze vyprávění Ivana Děnisoviče zachycen...

V pět hodin ráno budili vězně tlouknutím kladiva o kolejnici štábního baráku. Hlavnímu hrdinovi knihy Šuchovovi, vězni Šč – 854, a členovi party číslo 104, se však ten den nechtělo vstát hned po budíčku jako obvykle. Necítil se dobře, byl celý rozlámaný, měl dojem, že se o něj pokouší nějaká nemoc. Přemýšlel, že by zašel na marodku, aby se dnes ulil z práce, ale než se stihnul „vykopat“ z postele, už si ho všiml dozorce, který mu za povalování se v posteli po budíčku napařil trest – tři dny korekce s vyváděním. Korekce byla obávaný trest, jeho nejhorší podoba byla korekce bez vyvádění – po deseti dnech v ledové díře, bez teplého oblečení a příkrývek, s jídlem jednou za tři dny se vrátil v pořádku jen málokterý vězeň, patnáct dní tohoto trestu už nepřišel téměř nikdo... Šuchov měl však dnes štěstí, dozorce pouze potřeboval, aby ve štábním baráku někdo umyl podlahu, a proto měl Šuchov velkou radost – práce to byla lehká a ještě se u dozorců v kanceláři trochu ohřál. Pak pokračoval do jídelny, kde vytáhnul z válenky⁶³ vlastnoručně vyrobenou lžici a pustil se do šlichty... „Šlichta byla dennodenně stejná, podle toho, jakou zeleninou se tábor na zimu zásobil. Loni se nasolila mrkev, a už to šlo – v jednom kuse, od září do června, šlichta jen a jen z té boží mrkve. A letos zase shnilé zčernalé zelí. Nejsytější doba pro vězně je červen: to už všechna zelenina dojde a vaří se z krup. Nejhorší je červenec, to sekají do kotle kopřivy.“⁶⁴ Po snídani zamířil Šuchov na marodku, tušil, že neuspěje – marodi se musí hlásit večer, ráno se mohou uznat pouze dva a on zjistil, že je třetí, a že bude tedy muset do práce. Před odchodem na nástup ještě stihnul zašít do slamníku trochu chleba, který ušetřil od snídane. O jídlo byla v táboře nouze, a tak bylo často předmětem krádeží a všichni si své „bohatství“ v podobě proviantu úzkostlivě schovávali.

Nástup probíhal ještě za tmy, vedoucí party, Ťurin, hlásil počet vězňů ve stočtyřce: dvacet tři. Šuchov měl obavu, že budou přiděleni na novou práci a že budou muset celý den pracovat na „Socměstečku“ vystaveni ledovému větru a teplotám až k mínus čtyřiceti stupňům. Ale parťák Ťurin zřejmě špekem podplatil úkoláře, a tak byla stočtyřka přidělena na stavbu teplárny, což byla práce o trochu

---

⁶³ Teplá zimní obuv – poznámka autorky.

⁶⁴ SOLŽENICYN, Alexandr, *Jeden den Ivana Děnisoviče*, str. 16.

příjemnější. Před odchodem na stavbu je ještě čekala prohlídka, během které museli vězni sundat i košile – toho dne byla i ranní prohlídka důkladná, kontrolovalo se, jestli nemá někdo pod vězeňským mundurem civil a jestli nemá u sebe moc jídla, což by mohlo znamenat, že se chystá na útěk. Pak už následovalo řazení po pěti a odchod do teplárny.

Ťurin a jeho zástupce Pavlo šli do kanceláře pro úkoly a Šuchov a ostatní vězňové se rozprchli, aby si našli místo, kde si trochu odpočinou a zahřejí se – den je pro vězně dlouhý a zima je třesutá... Když se Ťurin vrátil, rozdělil úkoly. Šuchov se měl postarat o vytopení teplárny, postavil tak s Kildigsem provizorní pec, okna zakryli lepenkou a dveře částečně zatloukli dřevem. Do oběda pak byly všechny přípravné práce hotové tak, aby se po obědě mohlo začít zdít první patro.

V jídelně v době oběda opět probíhala bitva o jídlo, Šuchovovi se svou šikovností podařilo „vyšmelit“ pro svou partu dva přiděly ovesné kaše navíc, a tak je mu jeden za odměnu přidělen. Druhou kaši dostal kapitán, ráno si za svou prostořekost vysloužil deset dní korekce, tak kaši potřeboval z celé party nejvíce. Pak šel Šuchov odnést oběd Césarovi do kanceláře a po příchodu zpět na stavbu se dozvěděl, že pracovní výkaz proběhl hladce, což pro všechny znamenalo, že jim nebudou krátit přiděly jídla.

Po polední pauze se začalo zdít první patro. Šuchov byl pracant, dobrý zedník a práce mu šla rychle od ruky. Podle hesla: „co neštípneš, to nemáš“, ukradl novou zednickou lžíci a vždy večer si jí někam schoval, aby ji nemusel každý den fasovat. Celá parta poctivě pracovala až do sirény a Šuchov s hluchým Seňkou zůstali ještě o trochu déle, aby spotřebovali zbytky malty, které by do rána ztvrdly. Mohli zůstat déle díky lžíci, kterou Šuchov ukradl, ostatní nářadí se muselo vrátit do skladu. Před odchodem Šuchov schoval lžíci do zítra pod kámen a pelášil za svou partou ke strážnici.

Počítání vězňů trvalo extrémně dlouho, opakovaně se řadili do pětic a znovu se přepočítávali. Chyběl jeden Moldavan, co se zašil v teplém koutku místnosti a usnul tam. Než se na vše přišlo, stáli všichni vězňové dlouhé minuty zbytečně na zimě, a proto se na Moldavana po jeho příchodu snesla kupa nadávek... Před vstupem do tábora prošli vězňové ještě jednou prohlídkou, Šuchov se jí bál,

schovával v rukavici kousek pilky, ze které si chtěl udělat nožík, ale na nic se nepřišlo. Rozhodl se pomoci Césarovi, šel stát frontu na balíky, zatímco on ověřoval, jestli mu něco přišlo. Šuchov věděl, že každá službička bude oceněna... A také byla, César mu věnoval svou večerní šlichtu.

Po večeři šel Šuchov od Lotyše koupit trochu tabáku, aby si mohl před večerkou zakouřit. Když se vrátil na barák, César už zpracovával svůj balík – samé pochutiny dostal, ale zapomněl to před večerní kontrolou odnést do úschovny, aby mu obsah balíku někdo neukradl, a tak mu Šuchov pomohl podruhé – vymyslel plán, jak o nic ze svého balíku nepříjde. I za tuto službu byl odměněn. Dostal dva kousky cukroví, dvě kostky cukru a jedno kolečko salámu. Pak si vykouřil cigaretu a spokojeně usínal: „Tolik věcí se mu dnes poštěstilo: „nezavřeli ho do korekce, partu nevyhnali na Socměstečko, v poledne ulil kaši, parták dobře sfoukl výkaz, zdilo se mu jedna radost, pilku u prohlídky mu nenašli, navečer si přivydělal u Césara a koupil si tabáček. A nerozstonal se, zahnal nemoc. Minul den, ničím nezkalený, skoro šťastný.“⁶⁵

2.2.3. Totalitní rysy ve zkoumaném díle Alexandra Isajeviče Solženicyna

Jako první skutečnost svědčící o tom, že Solženicyn popisuje totalitní realitu, uvedu důvod, proč se Šuchov do lágru dostal. „V únoru ve dvaadvacátém roce obklíčili na severozápadní frontě celou jejich armádu. Z letadel jim neshodili kouska žrádla, ostatně žádná letadla ani nebyla. Došlo to tak daleko, že lidé ostrouhávali kopyta z koňských zdechlin, máčeli tu rohovinu ve vodě a jedli ji. A do pušky ani patrona. Tak je Němci pochytali po lesích a hnali je do zajetí. V jedné takové zajatecké skupině si Šuchov pobyl pár dní a ještě tam, v lesích, jich pět zas uteklo. A znova se začali schovávat po lesích a po bažinách – až se nakonec zázrakem dostali ke svým. Jenže dva složil na místě samopalník, třetí podlehl zraněním, a tak došli jenom dva. Kdyby byli bývali chytřejší, řekli by, že bloudili v lesích, a nic by se jim nestalo. Ale oni přiznali, že jdou z německého zajetí. Ze zajetí? No počkejte, vy děvky! Fašistický agenti jste! Za mříže s váma! Kdyby jich

---

⁶⁵ SOLŽENICYN, Alexandr, Jeden den Ivana Děnisoviče, str. 124.

bylo pět, možná by si srovnali výpovědi a uvěřili by jim, ale dvěma, kdepak: s tím útekem, to prý se, lotři, smluvili.“⁶⁶ Pravda tedy nic neznamenala, člověk se často musel uchýlit ke lži, aby se mu žilo snadněji. Šuchov byl odsouzen za něco, co neudělal, odsouzen za vlastizradu, na deset let do pracovního tábora. Odpůrci režimu, nebo ti, kdo by teoreticky mohli být jeho odpůrci, byli kriminalizováni, aby byli izolováni od společnosti, kde by mohli své protistátní myšlenky šířit. Kriminalizace odpůrců režimu je tedy prvním totalitním rysem, který uvedu.

Další charakteristikou totalitního režimu a komunistického lágru je nedostatek. Šuchov zvyklý na dostatek, někdy i hojnost, a pohodlí, nyní nejvýše se všeho váží jídla a drobností, které svobodný člověk běžně používá. Neustále hledá způsoby, jak něčeho získat o trochu více. Nedostává žádné balíky od rodiny, a tak se musí spolehnout na svou vlastní šikovnost. Od rodiny i společnosti je izolován⁶⁷. Veškerá korespondence mezi vězni a jejich příbuznými je cenzurována, i tímto způsobem se stát snaží zasahovat do soukromého života občanů. V civilu byl zřejmě krejčí, protože spoluvězňům šije bačkory z různých cárů látek, které splaší. I oděvu je tu nedostatek. Přes sibiřskou zimu jsou vězňové málo oblečení, trpí zimou a mají omrzliny. I proto jsou vděční, i když se dostanou do jídelny, kde je díky horké páře alespoň trochu tepleji. Rovněž jídla je málo, všichni vězňové se každý den snaží získat alespoň o trochu více jídla, než je jim přiděleno, aby měli energii na vysilující práci.⁶⁸ Hlavní hrdina si je vědom toho, že tyto chvíle, kdy se stravuje, jsou jedny z mála, kdy je vězeň „svobodný“. Podobný pocit volnosti dává Šuchovovi zřejmě cigareta, na níž se vždy těší, když se mu podaří splašit trochu tabáku, nebo mu dá někdo zbytek na dokouření. Vězni trpí nedostatkem všeho, žijí v podmínkách, které je ponižují na úroveň otroků, a touží po alespoň minimální dávce svobody, kterou nachází v prostých každodenních činnostech, do kterých ještě dozorcí a jejich rozkazy nepronikli.

V táboře panuje přísná hierarchie. Dozorcí poslouchají na slovo své nadřízené, vězňové pak poslouchají bez odporu dozorce. V totalitním režimu se lidé

---

⁶⁶ SOLŽENICYN, Alexandr, *Jeden den Ivana Děnísoviče*, str. 50-51.

⁶⁷ Viz. str. 10 a 13 mé práce.

⁶⁸ Jídlo nemá téměř žádnou výživovou hodnotu. Šuchov si jídlo vychutnává, přestože chutné zřejmě nebude. Před každým jídlem sejme čepici a jí pomalu, po drobných soustech.

stahují do bezpečí rodinného kruhu, který v táboře supluje parta⁶⁹. Přestože stoprocentně jeden vězeň druhému věřit nemůže, toto společenství mu dává pocit, že někam patří, tato sounáležitost je pro něj útěchou. Kontakt s vlastní rodinou je minimální a případná korespondence je cenzurována, i proto má pro každého vězně parta velký význam. Navíc jednotlivec sám nezmůže vůbec nic, jako skupina mají vězni větší šanci na přežití hrůzných podmínek Gulagu.

Peníze nejsou v pracovním táboře příliš důležité, platí se nedostatkovým zbožím. Co se věžňovi nepodaří koupit nebo vyměnit, ukradne. Celodenní činností vězně je hlídat svůj „majetek“. Běžnou součástí života v pracovním táboře je výše zmíněné uplácení – vždy musíš mít něco, čím by si mohl tomu druhému prospět, ať už se jedná o službu, nebo o věci denní potřeby. Když nejsou některé věci ve společnosti dostupné, začne se s nimi „šmelit“ a začne se krást – v tom vidím velkou podobnost vězeňského lágru popisovaného Solženicynem a totalitního režimu – když je něčeho nedostatek, začne se s tím obchodovat, a tak v nesvobodných systémech vzniká černá ekonomika.

Věžňové žijí v nelidských podmínkách a v neustálém strachu, že se někomu z nadřízených něco znelíbí a oni budou posláni do korekce, nebo hůř, délka jejich trestu se jim prodlouží třeba o dalších deset let. Dozorci využívají své moci nad vězni a vyhledávají příležitosti, kdy by mohli někoho potrestat. Využívají své vězně jako otroky. Šikana ze strany strážných je v táboře na denním pořádku. Vězni se například mohou po táboře pohybovat pouze ve skupinách, když dozorcí zbystří někoho, kdo se pohybuje samostatně, potrestají ho. Spravedlnosti se člověk nedovolá, co je dáno shora, je fakt a musí se respektovat. Pravdu má vždy strana, a proto se o rozkazech shora nepochybuje, ty se prostě plní. Nejvíce se osvědčuje taktika se do ničeho neplést. „Hekej a ohýbej hřbet. Ale jak se vzepteš, je s tebou amen.“⁷⁰

---

⁶⁹ Věžňové jsou rozděleni do part, přibližně po dvaceti. Každá parta má vedoucího, parťáka. Partu z lágru lze přirovnat k rodině v běžném světě. Členové si pomáhají, společně bojují o místa v jídelně, rozdělují i práci podle svých dovedností. To, jak se parta bude mít, však nejvíce záleží na schopnostech parťáka, který musí jednat s dozorcí a úkoláři. Ten musí mít dostatek respektu, musí umět vyjednávat, ale i vědět, co na koho platí, a mít v zásobě proviant na uplácení vyšších šarží.

⁷⁰ SOLŽENICYN, Alexandr, Jeden den Ivana Děnisoviče, str. 39.

Hlavní hrdina nese svůj úděl statečně, za osm let, co už v lágru strávil, se smířil s realitou a naučil se v táborovém životě „chodit“.⁷¹ Oporou mu jsou přátelé v jeho partě a pozitivní smýšlení, které si i přes to, s čím se potýká, uchoval. Naučil se radovat z maličkostí a přestal snít velké sny, už v nic nevěří, jediné jeho přání je, aby se zítřejší den povedl jako ten dnešní a aby mu neprodloužili trest, nebo ho neposlali po uplynutí trestu do vyhnanství. Tak vypadá člověk, který žije v nesvobodě.

---

⁷¹ Hlavní hrdina se cítí spokojeně i přes hrůzné podmínky, ve kterých musí žít. Viz. str. 43 mé práce.

2.2.4. Thomas Brussig

Thomas Brussig se narodil 19. prosince 1965 v Berlíně, kde vyrůstal ve východní části města.

Po maturitě vystřídal různá zaměstnání, pracoval také jako stěhovák, vrátný v muzeu a hotelový portýr. V 90. letech studoval na univerzitě sociologii a dramaturgii. V roce 1991 vydal pod pseudonymem a bez většího ohlasu svou první prózu. Roku 1996 se proslavil románem *Helden wie wir (Hrdinové jako my)*, který byl přeložen do řady jazyků a byl také úspěšně zdramatizován a zfilmován. Nositel Nobelovy ceny za literaturu Günter Grass se o knize vyjádřil jako o „románu desetiletí“.

V roce 1999 obržel Thomas Brussig společně s L. Haussmannem vládní cenu SRN za scénář. Autor žije v Berlíně.⁷²

2.2.5. Děj knihy *Na kratším konci ulice*

Hlavním hrdinou této knihy je Michael Kuppisch, který bydlí v Berlíně ve Sluneční třídě – v ulici, již prochází Berlínská zeď, bydlí na „kratším konci ulice“, který patří do východního Německa⁷³. Jeho maminka, Doris, touží po tom, aby se syn dostal do Rudého kláštera a na studia do Sovětského svazu, a tak dělá vše pro to, aby bylo vidět, jak je její rodina loajální ke straně – předplatí vládní noviny Nové Německo, ubytovává účastníky festivalu mládeže o všech výročích vyvěšuje do oken vlaječky... Otec si libuje ve vyhrožování, že napíše podání, vždy, když se mu něco nelíbí, nikdy tak však neučiní. Rovněž rád podezřívá sousedy z toho, že spolupracují se STASI. Miki má sestru Sabinu a ještě staršího bratra Bernda, jenž je na na vojně a na němž autor ukazuje, jak může člověka změnit dlouhodobá existence ve vojenském prostředí. Poslední postavou rodiny, která v knize vystupuje, je strýc Heinz. Bydlí na druhém konci Sluneční třídy, už v Západním Německu, a vždy, když přijde ke Kuppischovým na návštěvu, něco jim propašuje.

---

⁷² Životopis z obálky knihy: BRUSSIG, Thomas, *Na kratším konci ulice*.

⁷³ Autor používá označení východní a západní Německo – poznámka autorky.

Věci, které pašuje, ovšem ve skutečnosti nepašuje, protože to nejsou věci ilegální, to si však strýc neuvědomuje a ze svého pašeráckého výkonu má vždy velkou radost.

Miki má ve Sluneční třídě svojí partu kluků, se kterou poslouchá zakázanou muziku a jejíž všichni členové milují stejnou holku, nedostupnou Miriam. Každý z kluků je jiný, nejvýznamnější postavy pro děj této knihy jsou Hároš a Mario. Hároš miluje hudbu a shání dvojalbum *Exile on main street* od Rolling Stones, v den kdy ho konečně sežene, je postřelen. Byl by mrtvý, kdyby neměl desku pod bundou, ale přestože mu to zachránilo život, Hároš je zničený, že o toto dvojalbum přišel. Druhý Mikiho velký přítel je Mario, kterého vyhodili ze školy a po velkém mejdanu, co uspořádal doma, i odtud. Začne chodit s existencialistkou, která miluje Jeana-Paula Sartra a se kterou mají v plánu skoupit komunistům německou půdu a tak vytvořit vlastní svobodný stát.

Jednoho dne přeruší klukům poslech hudby na plácku okrskář, protože se ztratil občanský průkaz Heleny Rumpelové, a on chce vědět, jestli ho kluci nenašli. Jenže okrskář, který má být brzy povýšen, přijde právě když hraje zakázaná písnička *Moscow, Moscow* a protože neví, jak moc je písnička ilegální, klukům zabaví kazetu s tím, že oni si rádi pouští na stanici hudbu... Povýšen nebyl a na Mikiho, jehož to byla kazeta, měl od té doby spadeno. Pas nakonec našla Mikiho maminka, která se stylizovala do vzhledu ženy na fotografii v občanském průkaze tak, že díky účesu a make-upu zestárla o několik let. Když pak byla proměna dokonalá a přišel den, kdy se chtěla vydat přes hranici na západ, uvědomila si, že jí něco přece jen chybí – ta lehkost a samozřejmost, uvolněnost, se kterou „Západáci“ přecházeli hranici. Takže pochopí, že to nezvládne, a vrátí se domů k rodině a rovněž ke svému původnímu vzhledu.

Nejdůležitější ze všeho je pro Mikiho získat lásku Miriam. Po neúspěšném pokusu o vyzvání Miriam k tanci s ní má Miki alespoň diskuzní příspěvek. Jednou, když Kuppischovi dostali konečně telefon, Miriam Mikimu zavolala, že ho chce vidět. Ten byl štěstím bez sebe a hned se k ní rozeběhl. Zapomněl si doma ale bundu s občanským průkazem, takže když ho chtěl legitimovat okrskář, který měl s Mikim nevyřízené účty, neměl se čím prokázat a byl odveden na stanici. Miriam pak byla uražená, že nepřišel a ignorovala ho. Po usmíření šli Miki s Miriam do

kina na cestu Philease Fogga. Kvůli kontrastu mezi volností a svobodou, která byla zachycena ve filmu, a šedou bezútěšnou realitou, co mohl mladý pár sledovat, když vyšel z kina, se Miriam zhroutila. Miki přes noc vytvořil svůj deník, ze kterého ji druhý den předčítat, aby Miriam věděla, že i on to cítí stejně, že v tom není sama...

2.2.6. Totalitní rysy ve zkoumaném díle Thomase Brussiga

V Mikiho světě se věci dělí na povolené a zakázané. Povolené je to, co korespondovalo se socialistickým myšlením, zakázané je vše západní, imperialistické, jako hudba, oblečení, dlouhé vlasy, výběr... Vlastně výběr čehokoliv, protože lidé žijící v socialistickém zřízení NDR neměli na výběr, pokud chtěli existovat v relativním poklidu, museli praktikovat žádoucí chování, to, které bylo v souladu se zájmy strany. V knize reprezentuje toto chování Doris, Mikiho maminka, která se snaží, aby bylo vidět, že její rodina stranu podporuje – při výročních vyvěšuje do oken vlaječky, odebírá vládní tisk Nové Německo, je ve vedení SRPŠ... To vše dělá hlavně proto, aby mohl Miki studovat, jinak by na přístup ke vzdělání neměl její syn nárok. Každá další postava v knize se snaží za pomoci malých „rebélií“ udělat něco nepovoleného, jako obchodování s hudbou nebo například pašování výrobků ze Západu.

Jako charakteristické pro totalitní režim uvedu logiku socialistického smýšlení a prostředí schůze. Mario, Mikiho kamarád, v hesle: STRANA JE PŘEDVOJ DĚLNICKÉ TŘÍDY odstranil písmeno t, a jelikož bylo toto heslo vyřčeno Leninem, stala se z toho velká událost. „...Pachatel byl obviněn podle následující logiky: Kdo uráží Lenina, uráží stranu. Kdo uráží stranu, uráží NDR. Kdo uráží NDR, je proti míru. A kdo je proti míru, s tím se musí pořádně zatočit...“⁷⁴ Podle této „logiky“ byl vždy usvědčen ten, koho bylo potřeba umlčet. Na příkladu Mária vidíme, že sebemenší poklesek mohl v totalitním režimu znamenat vyhození ze školy, či ztrátu práce.⁷⁵ Aby nebyl Mario ze školy vyhozen, vzal Miki vše na sebe.

---

⁷⁴ BRUSSIG, Thomas, *Na kratším konci ulice*, str. 18.

⁷⁵ Velmi podobná situace panovala u nás za doby vlády Komunistické strany – poznámka autorky.

Jeho trestem byl diskuzní příspěvek na školní schůzi. A tím se dostáváme k dalšímu jevu charakteristickému pro komunismus, ke schůzím. Schůze probíhala tak, že první řečník přednášel zprávu o činnosti školy, která se hemžila procenty. Čísla byla velmi často výrazně vyšší než sto procent. Po této úvodní motivační řeči přišly na řady diskuzní příspěvky potrestaných, kteří museli vystoupit před ostatními na pódiu ve svazácké košili a přednést svou řeč. Mikiho téma souviselo s jeho proviněním: význam znalosti spisů teoretiků vědeckého světového názoru... Totalitní režim si potrpí na hesla, krátká, úderná, často nesmyslná prohlášení, která jsou však nedotknutelná zejména v případě, že je pronesl významný komunista, nebo jsou vydána stranou. Pro tento režim jsou také typické svazácké a stranické schůze, kde povolání ujišťují posluchače o tom, jak je socialismus efektivní. Přednášené hospodářské výsledky jsou hnány až do extrémů převyšujících sto procent, což jasně ukazuje na nepravdivost těchto hodnot a také na další totalitní rys – totalitní režim zcela kontroluje veškeré informace a je to strana, která rozhoduje o tom, které jsou pravdivé a které ne, které budou zveřejněny a které ne. Každý průměrně inteligentní občan pozná, že tyto údaje na pravdě založené nebudou, ale nikdo to nemůže pronést nahlas, protože by se postavil proti straně a mimo stranu nic není...

Další věc, jež je charakteristická pro socialistické zřízení, je nedostatek běžných věcí pro obyčejné lidi. V knize to reprezentuje rodina Kuppischových a její touha po telefonu, čokoládě, kávě..., nebo příběh se zelinářstvím, které se nacházelo těsně u zdi. Aby „Západáci“ viděli, že je na Východě všeho dostatek, jeden soudruh se osobně postaral o to, že v tomto krámku bude vynikající nabídka zboží a jeho cena bude navíc nižší než na Západě. Ale nastala situace, se kterou nikdo ze soudruhů nepočítal. Velmi rychle se totiž rozkřiklo, že na kratším konci Sluneční třídy je senzačně zásobený obchod, a tak se tam začaly tvořit dlouhé fronty. Takže první a poslední, co obyvatelé západního Berlína viděli, byla velice dlouhá fronta... To bylo rovněž nežádoucí, a tak byl obchod zrušen a se zbožím se dál nelegálně obchodovalo. S nedostatkovým a zakázaným zbožím se v totalitních společnostech vždy čile obchoduje, vzniká černá ekonomika, což je to jev typický pro nedemokratická zřízení, kde neexistuje volný trh a možnost výběru. Proto je pro totalitní režim, zejména pro komunismus typická i fronta, fronta na zboží, které se objeví je zřídkakdy a kterého je pouze omezený počet...

V knize je rovněž zachycena absurdita myšlení členů strany, kteří se lpěním na zásadách strany spokojí i s nesmyslnými prohlášeními. V jednom západní časopise se objevila fotka Maria a Mikiho, jak s vytřeštěnými očima a prosebně nataženými rukama žebrají o jídlo s titulkem: *Bída na Východě – jak dlouho bude ještě národ mlčet?*... To byla jejich oblíbená zábava, hrát divadlo před „Západákama“, teď byli ovšem kvůli ní předvoláni k podání vysvětlení paní ředitelce a soudruhovi z okresu. Miki použil velmi zvláštní taktiku: „„No to se podívejme!“ A po efektní pauze mluvil dál a stále víc se rozohňoval. „No to se podívejme, jak lžou. A protože se musí uchylovat k takovým lžím, jasně to ukazuje, že jsou v koncích. Já si přeju ještě víc takových lží! Protože čím špinavější lži, tím víc je nepřítel zahrán do kouta,“⁷⁶ Soudruh z okresu byl z Mikiho analýzou natolik spokojen, že začal přemýšlet o jeho budoucnosti ve straně. Miki využil rétoriku strany, své prohlášení myslel ironicky, ale Soudruh si to neuvědomil, takže to Mikimu tentokrát „prošlo“.⁷⁷ Vše, co nekořesponduje s ideologií strany, je tabu. Kdo prohlašuje cokoli proti straně, je nepřítel a nepřítel musí být umlčen, potrestán... I logika strany je zvláštní, ale ten, kdo ji jako Miki pochopil a umět jí využít ke svému prospěchu, mohl žít relativně v klidu.

Obyvatelé východního Berlína neměli pasy, měli jen občanské průkazy a lístek, který se jmenoval cestovní doložka pro bezvízový cestovní ruch. Ne každý tuto doložku dostal. Ti, kteří byli podezřelí, že by mohli jednat proti straně, nemohli cestovat vůbec. Běžným obyvatelům Východního Německa bylo dovoleno cestovat do socialistických států. Na Západ se dostali pouze za výjimečných okolností, v knize je to situace, kdy zemře strýče Heinz a Mikiho maminka, Heinzova sestra, se může zúčastnit jeho pohřbu v Západním Berlíně. Nikdo jiný z její rodiny však povolení nedostal. Na Západ nebylo dovoleno cestovat z obavy, aby obyvatelé NDR neviděli, že se lidé na Západě mají lépe, a aby tam nechtěli emigrovat.

---

⁷⁶ BRUSSIG, Thomas, *Na kratším konci ulice*, str. 55.

⁷⁷ Mario se však neuměl ze situace tak bravurně vymluvit, spíš ani nechtěl, a vzdorovitě se začal odvolávat na Sartra a Gándhího, začal mluvit o svobodě a lidských právech... „Tohle všechno bylo tak tabuizované, že by to vlastně ani neměl znát, natož vzít taková slova do úst. Miki se pokusil zabránit nejhoršímu a řekl, že Mario samozřejmě myslel takzvanou svobodu a takzvaná lidská práva. Marně. Soudruh z okresu se obrátil k Mikimu a ledově prohlásil: „ Jestli teď tvůj takzvaný přítel okamžitě nepřijde k takzvanému rozumu, zažije takzvaný vyhazov!“ Mario na něj zařval: „Já ale k takzvanému rozumu nepříjdu!“⁷⁷ A tak Mario dostal vyhazov...

Občané NDR museli mít vždy u sebe občanský průkaz, aby se mohli kdykoli na požádání policisty legitimovat. Byli pod neustálou kontrolou v práci, na ulici, kde museli být připraveni legitimovat se, ale i doma, kde se báli, jako Mikiho otec, zda sousedi neposlouchají, co si oni doma povídají, a zda je nepůjdou nahlásit.

2.2.7. Srovnání

Tyto dvě knihy zachycují komunistický režim v praxi, nebo spíše socialismus, „dítě“, které má v komunismus dozrát. Rovněž tato díla, jejichž základní téma je společné, nejsou kvůli velké rozdílnosti prostředí, v nichž se děj odehrává, jednoduché ke srovnání. Přesto i zde nacházím shodně rysy, a to: nedostatek věcí, které jsou pro nás dnes běžné, a rovněž tedy absence možnosti výběru, kterého v demokratické společnosti máme, a touha hlavních postav knih po svobodě.

Nedostatek poznává Šuchov v lágru. Jedná se o naprostý nedostatek základních věcí, jako je jídlo a teplé oblečení. Mikiho rodina také pocítuje nedostatek, pro ni to není nedostatek charakteru existenciálního jako v pracovním táboře, přesto ve srovnání s možnostmi nabídky světa dvacátého století, je její výběr značně omezen. Hrdinové knihy touží po telefonu, čokoládě, kávě... Tato nepřítomnost určitých produktů v životech hrdinů je vede k jejich směňování, nelegálnímu obstarávání a k pašování. Ve vězeňském lágru, kde jsou podmínky k životu o poznání horší, pak až ke krádežím.

Touha po svobodě je rovněž přítomna v obou knihách. Právě kvůli touze po útěku se konají v táboře každý den několikrát prohlídky. Šuchov o útěku v knize hovoří, nespojuje ho však s vlastní osobou, popisuje příběhy jiných, kteří se o to pokusili. Všichni byli však dříve či později dopadeni a zabiti, a proto to asi Šuchov ani neplánuje. V Brussigově díle touží po svobodě nejvíce Mikiho matka, která najde občanský průkaz Heleny Rumpelové, občanky západního Německa, a snaží se stylizovat do jejího vzhledu, aby se mohla dostat na Západ, kde vládne svoboda. Avšak nakonec dostane strach, je si vědoma toho, že ji sužuje strach natolik, že by se nedokázala chovat s lehkostí jako svobodní „Západáci“, a tak od svého plánu upustí a radši to ani nezkusí. Stejně tak jako Šuchov má i Mikiho matka strach z trestu, který by ji eventuálně stihnul, kdyby se pokusila dostat se do svobodného Západního Německa.

I v případě komunistické podkapitoly mé práce jsem zvolila knihy z odlišných prostředí, aby popsaly reality nesvobodného i toho „svobodného“ života

v totalitním režimu. Solženicynova kniha popisuje život vězně, který se měl provinit zločinem proti státu a jeho ideologii a za to byl nespravedlivě odsouzen. A Brussigova kniha zachycuje naopak ty, co se snaží ideologii respektovat, naučit se s ní žít, a tak vést alespoň relativně „svobodný“ život – i když slovo svobodný musím dát opět do uvozovek, protože život v NDR se svobodným nazvat nedal.

2.3. Sociální utopie

2.3.1. George Orwell

Eric Arthur Blair se narodil 25. června 1903. V Bengálsku a zemřel 21. ledna 1950 v Londýně, je známější spíše pod svým literárním pseudonymem George Orwell a byl britským novinářem, esejistou a spisovatelem. Světovou popularitu si získaly jeho alegorické antiutopické romány *Farma zvířat* a 1984, popisující nehumánnost totalitních ideologií.

Vyrůstal v Oxfordshiru a podle místní říčky Orwell si později dal svůj pseudonym. Mladý Blair vystudoval soukromou střední školu a prestižní Eton College. Jelikož mu rodiče nemohli platit studium na universitě, začal v roce 1922 pracovat pro Indickou imperiální policii v tehdejší Britské Indii (v Barmě). Po roce 1936 se Orwell jako dobrovolník zapojil do španělské občanské války, kde bojoval v jednotkách milicí POUM (Dělnické strany marxistického sjednocení).

V roce 1927 se vrátil zpět do Anglie, začal psát eseje a pracovat jako novinář. Nějakou dobu žil „na ulici“ jako tulák a pohyboval se mezi spodinou. Politické události v Evropě se ho silně osobně dotýkají a tak se stává socialistou, antifašistou a kritikem všech nedemokratických politických tendencí. Do roku 1940 psal Orwell recenze na knihy pro *Nový anglický týdeník*. Druhé světové války se neúčastnil kvůli vleklé tuberkulóze a v roce 1940 zahájil práci pro BBC a svými komentáři pilně přispíval do novin a časopisů. Toto zaměstnání opustil v roce 1943. Těsně před svou smrtí (1950) napsal svůj nejznámější román *1984*.

Zemřel na tuberkulózu ve věku 47 let.⁷⁸

---

⁷⁸ www.wikipedia.org http://cs.wikipedia.org/wiki/George_Orwell

2.3.2. Děj románu 1984

Hlavním hrdinou této knihy je Winston Smith. Winston pracuje na ministerstvu pravdy, které se paradoxně zabývá falšováním historických událostí. Winston žije v roce 1984 v Londýně, který je hlavní městem územní oblasti jedna a ta je třetí nejlidnatější oblastí Oceánie. Kromě Oceánie existují ještě další dvě velmoci – Eastasia a Eurasie. Všechny tyto tři celky spolu neustále bojují a ve všech vládne Strana.

V Oceánii funguje ideopolicie, která se stará o udržování doktríny Strany. Tato organizace sleduje pohyb všech členů Strany 24 hodin denně, ať už prostřednictvím vrtulníků, které létají mezi činžáky, nebo prostřednictvím obrazovky. Obrazovka je v podstatě televize, jež je umístěna v každé domácnosti. Má však jednu funkci navíc, na rozdíl od běžné televize, jak ji známe dnes... Slouží k odposlouchávání a také jako kamera ideopolicii, aby ta mohla monitorovat opravdu každý pohyb občanů i v jejich "soukromí". Proto obrazovka nejde vypnout, jen ztlumit.

Stranu řídí Velký bratr. Je to muž asi kolem 45 let, s hustým knírem pod nosem, tmavými vlasy a drsnými rysy. Plakáty s jeho podobiznou a s nápisem „Velký bratr tě sleduje...“ jsou vylepeny po celém Londýně. Jeho oči na plakátě jsou navíc namalovány tak důmyslně, že ať se na plakát díváte z jakéhokoliv pohledu, připadá vám, že se Velký bratr dívá opravdu na vás.

Samotná Strana se dělí na vnitřní, jejíž členové ji řídí a nosí černé uniformy, a Stranu vnější, která je pro proléty, co nosí modré uniformy a starají se o její chod. Prolétů je většina, starají se jen o to, jak mít na „Gin vítězství“, ve kterém utápějí svou nespokojenost, a na sex, který však nemá nic společného s city, je pouze pro uspokojení potřeb a k reprodukci. Děti prolétů jsou vychovávány, aby špehovaly vlastní rodiče (k tomu slouží organizace pro sdružování mládeže, jako jsou například Zvědi) a aby nenáviděly „ideozločince“, tedy v podstatě ty, kteří se zachovali v rozporu s vůlí Strany.

Ideozločin je největším zločinem. Ideozločinem se myslí provinění se špatným myšlením – myšlením proti Straně. Nejlépe vystihují Stranu její hesla: Válka je mír, Svoboda je otroctví a Nevědomost je síla.

Oceánie se zmítá v obrovských ekonomických a sociálních problémech. Její občané jsou ovšem denně při povinných pracovních akcích, kdy se zaměstnanci sejdou v posluchárně s obrovskou televizí, informováni o pravém opaku. Téměř každodenně mohou slyšet o tom, jak tříletky překročily plán a zemědělství pracuje na 130%, nebo o tom, jak se opět zvýšily příděly čokolády... Po takovýchto zprávách následují „dvě minuty nenávisti“. Ty se týkají zpráv o Emanuelu Goldsteinovi, který je největším nepřítelem Strany, protože ji zradil. Za všechny nezdary Strany může on, který ji svou podvratnou činností chce poškodit a tím zničit celou Oceánii. Dvě minuty nenávisti provází bouřlivý jekot, pískot a dupání – je to jediná chvíle, kdy mohou občané Oceánie projevit své pocity a vybit negativní emoce.

Winston ale tuší, že se věci mají jinak, než tvrdí Strana, protože on přepisuje pravdivé údaje na lživé a lživé pak na ještě lživější podle toho, jak se to Straně zrovna hodí. Je z této situace a i z celého života, který vede, zoufalý. Nemá se však komu svěřit, s kým si popovídat. Žije sám. Ostatně Strana si na rodinu nepotrpí, ani přátelství nepodporuje, každý musí být neustále ve střehu, aby neudělal nebo neřekl něco špatného, protože by ho mohl někdo udat a to by pravděpodobně znamenalo smrt. Když tedy jednoho dne jde kolem starožitnictví, zakoupí tam sešit a začne si psát deník. Jelikož už jenom psaní deníku by bylo ideopolicií klasifikováno jako ideozločin, píše ho tajně, aby ho nikdy nezahledla obrazovka. Naštěstí má psací stůl umístěný v pokoji tak, že obrazovka nemůže monitorovat, co se kolem něj děje, a deník jí zůstává utajen.

Jednoho dne dostává Winston dopis, ve kterém je napsáno: „Miluji tě.“. Vtiskla mu ho do ruky dívka, jež se jmenovala Julie. Winston ji nejprve vůbec nedůvěřuje, obává se, že je agentkou ideopolicie, ale později ji začíná věřit a dokonce se do ní i zamiluje. Scházejí se tajně v prolétské čtvrti v malém pokojíčku nad starožitnictvím, kde Winston koupil deník.

Oba milenci se později také seznamují s panem O'Brienem, který je jim velice sympatický, a oba mají pocit, že se s ním dá rozumně hovořit. O'Brien jim dá Knihu, materiál vydaný bratrstvem – tajným společenstvím pod vedením nepřítele státu Emanuela Goldsteina. Knihu si pak oba čtou v pokojíku nad starožitnictvím. Ovšem jednoho dne tam vtrhne ideopolicie, která Julii i Winstona neprodleně

zatkně. Celou dobu jejich schůzky odposlouchávala zařízením umístěným za obrazem.

Po zatčení byli převezeni do prostor Ministerstva lásky, kde jsou věznění lidé, kteří se prohřešili ideozločiny. Winston se dozvídá, že O'Brien zde již dlouho působí a že i bratrstvo je podvrh.

Winston je O'Brienem mučen a jeho předělání v člověka oddaného Straně je dovršeno v místnosti 101. V této místnosti čeká Winstona něco horšího než smrt – každý zde zakusí to, čeho se nejvíce bojí. Pro Winstona jsou to krysy...

Knih končí tím, že se Straně podaří Winstona dokonale změnit – teď opravdu miluje Velkého bratra...

2.3.3. Totalitní rysy ve zkoumaném díle George Orwella

Knih je kritikou totalitního režimu. Orwell ho zde popisuje jako systém, který zbaví člověka všech práv a svobod. Psychicky ho deptá, nedává mu žádné perspektivy. Winston v knize nemá ani rodinu, ani přátele, protože pro Stranu bylo bezpečnější udržovat lidi od sebe co nejdále, aby se nemohli například utvrzovat v tom, že je s jejich životy něco špatně a že by chtěli žít jinak. Totalitní režim přetrhává společenské vazby mezi lidmi, individualizuje je.⁷⁹

Charakteristickým rysem totalitního režimu je rovněž fakt, že se snaží zbavit lidi osobní svobody, chce, aby životy lidí byly věcí veřejnou, aby lidé neměli žádná svá tajemství, myšlenky a názory. Winston byl inteligentní člověk, přestože neměl dostatek informací, neustále si kladl otázky a neustále ho sužovaly pochybnosti. Toužil po tom znát pravdu a tím byl pro Stranu nebezpečný. Strana vychovávala lidi k tomu, aby byli součástí davu, hloupé masy, která se nezmůže na odpor a která plní přidělené úkoly a slepě miluje a uznává svého Vůdce.

Občané Eurasie, státu totalitního charakteru, se často sdružovali při různých společenských či pracovních příležitostech. Strana podporovala vše, co se dělalo kolektivně, ve chvíli, kdy se z individuů stal dav, hloupá masa⁸⁰, bylo pro Stranu

---

⁷⁹ Viz. str. 10 a 13 mé práce.

⁸⁰ Viz. str. 15 mé práce.

jednodušší s lidmi manipulovat. Manipulace s lidmi je pro totalitní stát charakteristická, stát se snaží politicky ovládnout všechno, včetně mimopolitické oblasti člověka.

Lidé v Eurasii museli být aktivními členy strany⁸¹, byli nuceni k účasti na veřejném životě. Účastnili se stranických akcí, průvodů nebo v pracovní době například dvou minut nenávisti, kde probírali aktuality o politickém a hospodářském dění v zemi. Dalším totalitním rysem vyskytujícím se v románu je tedy masivní politická mobilizace⁸² občanů Eurasie.

Strana, která byla středobodem veškerého dění ve státě a hlásala oficiální ideologii⁸³, byla vedena Vůdcem. Vůdce byl člověk, kterého žádný z „obyčejných“ poddaných nikdy neměl šanci zahlédnout. Přítomnost Strany⁸⁴ a nedotknutelného zbožštělého Vůdce⁸⁵ rovněž poukazuje na totalitní režim, jenž kniha kritizuje. Vůdce byl nápadně podobný Adolfu Hitlerovi a Stalinovi. Měl vždy pravdu a jeho příkazy se musely vždy důsledně plnit. Lidé se ho neuvěřitelně báli, měli z něj takový strach, že ani neměli sílu na to, aby se proti jeho teroru a neomezené vládě vzbouřili.

Pořádek ve státě kontrolovala ideopolicie, před kterou bylo třeba se držet na pozoru, nikdo nevěděl, kdo všechno by mohl být jejím agentem, a rovněž obrazovky byly téměř všude. Dalším totalitním rysem přítomným v knize je tedy přítomnost tajné policie⁸⁶, jež kontroluje všechny aspekty života občanů Eurasie. Má k tomu k dispozici obrazovky a propracovaný systém udavačů. Ideopolicie se rovněž snaží dopadnout Emanuela Goldsteina, který musí být za protistátní jednání potrestán. Tajná policie se soustřeďuje v každém totalitním režimu na vyhledávání jeho odpůrců a jejich exemplární potrestání.

---

⁸¹ Viz. str. 12 mé práce.

⁸² Viz. str. 11 mé práce.

⁸³ Viz. str. 8 a 12 mé práce.

⁸⁴ Viz. str. 8 a 11 mé práce.

⁸⁵ Viz. str. 11 a 14 mé práce.

⁸⁶ Viz. str. 14 a 12 mé práce.

Všichni občané Eurasie žili v nevědomosti obklopeni nepravdivými informacemi. Strana, jež měla monopol na informace⁸⁷, měnila aktuální zprávy i historii podle toho, jak to zrovna potřebovala. Ve zprávách se objevovaly informace o hospodářství země, kde byly prezentovány zprávy, jež zásadně odporovaly realitě v zemi. Manipulace s informacemi a jejich kontrola je dalším totalitním rysem, který Orwellovo dílo popisuje.

V knize se objevuje pojem doublethink, tedy dvojitě myšlení. Doublethink je schopnost udržet pohromadě dvě zcela protikladné informace a zároveň oběma pevně věřit. Jako příklad mohu uvést Ministerstvo lásky, v jehož prostorách byly mučírny pro politické vězně. Strana ráda používala silná slova a její plamenné propagandistické projevy⁸⁸, kterými „masírovala“ denně lidem mozky při tzv. dvou minutách nenávisti, byly pro obyvatele jedinou šancí jak ventilovat své emoce. Jinak byli jen prázdnými postavičkami, které nesměly projevovat své city. Strana rovněž prosazovala Newspeak, řeč, která měla nahradit angličtinu - oldspeak, a jejímž cílem bylo zjednodušení jazyka natolik, aby ideologicky závadné myšlenky nebylo možné ani slovně vyjádřit.

Hlavní hrdina knihy, Winston, neměl nikoho. Dokud nepotkal Julii, ženy doslova nenáviděl, měl strach, že ho chtějí podvést a podstrčit Velkému Bratrovi jako ideozločince. Ženám nevěřil. Možná proto, že ženy jsou citově labilnější a snadněji než muži poléhají takovým představením, kdy se celý lid těší, až se konečně objeví velký vůdce a když se tak konečně stane, křičí a ječí a pláčou... U žen můžeme často pozorovat fanatismus vůči charismatickým vůdcům.

Knihy byla napsaná v roce 1948, kdy už měl svět zkušenost s fašistickým režimem, proto asi ta podoba Velkého bratra a Adolfa Hitlera případně Stalina, ale jsou v ní vystiženy i prvky režimu komunistického – přítomnost Strany, její hierarchie a hesla, falešné informace o prosperitě státu, život, který lid sdružoval do mas... Oba tyto režimy jsou zde Orwellem podrobeny kritice. Orwell se staví ostře proti nim.

---

⁸⁷ Viz. str. 9 a 16 mé práce.

⁸⁸ Viz. str. 15 mé práce.

2.3.4. Ray Bradbury

Raymond Douglas Bradbury se narodil 22. srpna 1920 v Illinois a byl to americký romanopisec, povídkář, básník, esejista, autor mnoha scénářů a divadelních her. Napsal množství známých i méně známých hororových a sci-fi románů a povídek.

Jeho kariéru spisovatele nastartovalo publikování sbírky povídek s názvem *Martánská kronika* (1950) hlásící se k žánru filozofické science fiction. Povídky zobrazují první pokusy lidí obývajících Zemi o dobytí a osídlení Marsu. V díle se objevují Bradburyho vlastní názory a znepokojení nad budoucností lidskosti člověka. Objevuje se zde převládající úzkost Ameriky z atomové války, politických postojů cizích národů, reakcí proti rasizmu a cenzuře atd. Po této sbírce následovala *Ilustrovaná žena* a po ní v roce 1953 novela *451 stupňů Fahrenheita*, kterou mnozí považují za Bradburyho vrcholné dílo. Pojednává o budoucím světě, kde přísná cenzura nakonec vedla k úplnému zákazu psaného slova. Členové skupiny rebelů se pokusili zachránit historii a kulturu svého světa tím, že se učili z paměti veškeré literární a filozofické knihy předtím, než byly spáleny.

Celkem Bradbury publikoval víc než 30 knih, téměř 600 povídek a nespočet básní, esejí a divadelních her.⁸⁹ Zemřel 5. června 2012 v Los Angeles.

2.3.5. Děj románu

Hlavním hrdinou této knihy je muž ve středním věku, který se jmenuje Guy Montag. Žije se svou ženou v ohnivzdorné vile, jež je typickým obrázkem této civilizace, kde se vše točí kolem ohně, rychlosti a konzumu. Jeho svět je plný tryskových aut, která nemají omezenou maximální, ale minimální rychlost, plné policejních helikoptér, televizních obrazovek, mechanických ohařů, kteří trestají provinilce, a v neposlední řadě je jeho společnost typická stereotypem, mechaničností a netečností.

---

⁸⁹ http://cs.wikipedia.org/wiki/Ray_Bradbury

Montag není spokojený s životem, který vede, připadá mu zbytečný, nevyužitý a nenaplněný. Nechápe svou manželku, pro kterou se jedinou náplní dne stává sledování televizní obrazovky, které jí v podstatě nahrazuje rodinu. Jeho žena žije životy postav z televizních seriálů. Má sice nějaké přítelkyně, se kterými se občas schází, ale jejich rozhovory se stejně „točí“ převážně kolem televize a virtuálních životů, které je všechny spojují. Jeho žena se v příběhu dokonce přiotráví prášky na spaní, na kterých je závislá, nemůže bez nich usnout, možná proto, že i při spaní má v uchu otofon, což je takové malé rádio.

Montag se chová podle toho, jak je to od něj vyžadováno. O změně svého života začne uvažovat až díky setkání s mladou sousedkou, Clarissou McClellanovou, která je úplně jiná než většina lidí, které Montag do té doby poznal. Nezajímá ji stereotyp, stále chce poznávat něco jiného, je spontánní, ráda se nechává unášet fantazií, hodně přemýšlí a je otevřená všemu novému a neznámému. Montaga se ptá na jeho zaměstnání, on je totiž požárník. Ale požárník v této době nehasí požáry, jak by každého hned mohlo napadnout, nýbrž požárník požáry zakládá... A nejsou to ledajaké požáry, požárníci totiž pálí knihy. V této utopické civilizaci je totiž držení, čtení či distribuce knih zakázána. Každému, u koho se knihy najdou, je vypálen dům, v němž byl tento trestný čin prováděn. Požárníci jsou při výjezdu k požáru doprovázeni mechanickými ohaři, kteří jsou schopní usmrtit člověka během několika vteřin bodnutím dvanácticentimetrovou jehlou, v níž je dávka morfia nebo prokainu. Jejich čichové indikátory se dají nastavit na DNA hledané osoby a ohař ji tak může poměrně snadno vystopovat.

Při jednom požáru se Montagovi, který touží po tom, přečíst si knihu, podaří ukrást knihu básní. Přečte si ji a je ohromen, je to pro něj úžasný únik do světa myšlenek fantazie ze světa, který ho tolik svazoval. Jednoho dne se Montag dozvídá, že Clarissa zmizela. Tato zpráva ho velice zdrtí, ale možná mu na druhou stranu dá odvalu a sílu začít bojovat, proti pálení knih a proti společnosti, která lidem zakazuje tvořit a přemýšlet.

Montag chce tajně podstrkovat knihy do domů požárníků a tím je všechny zničit. Spřátelí se rovněž se starým pánem, který se jmenuje Faber a který mu pomáhá. Jsou spolu spojeni jakousi vysílačkou, kterou má Montag v uchu a do které

mu Faber šeptá pokyny a rady, co si má Montag počít, když se dostane do nějaké složité situace, kdy by hrozilo prozrazení.

Jenže o tom, že Montag čte knihy a má je doma schované, přestože to zákon nedovoluje, se dozví jeho žena a udá ho. Jednoho dne, když má Montag noční službu, je povolán na výjezd ke svému domu. Montag neunáší sílu okamžiku a napadne svého velitele Beattyho, který ho neustále poučuje. Nakonec zabije nejen Beattyho, ale také dva další strážníky. Dokonce se mu podaří zlikvidovat i ohaře, i když po boji s ním má ošklivě poraněnou nohu.

Pak následuje útěk. Montag je pronásledován policejními vrtulníky, stíhán ohaři a vše přenáší televize na obrazovky lidí. Zastaví se u Fabera, který mu poradí, aby běžel k řece, protože tam ohař ztratí stopu. Podél řeky prý žijí lidé, kteří milují literaturu stejně jako on a kteří mu určitě pomůžou. Montag tedy utíká, co mu nohy stačí k řece, nechá se neunášet proudem, přesně tak, jak mu jeho starý přítel poradil. Po mnoha kilometrech v řece opravdu objeví skupinku starců. Když se s nimi seznámí, pochopí, že touží po tomtéž, co on. Chtějí zachránit literaturu. Učí se nazpaměť knihy, aby je pak mohli vyprávět jiným lidem, a tak předávat toto kulturní dědictví potomkům. Tito lidé jsou knihami, které nemohl absurdní systém, který vládne v jeho zemi, spálit. Montag se k nim přidává a konečně nachází smysl života.

2.3.6. Totalitní rysy ve zkoumaném románu Raye Bradburyho

Montag žil v totalitním systému, který nedovolil lidem poznávat, měl pro ně pouze jednu pravdu, jen tu svou pravdu, tu oficiální vyplývající z ideologie⁹⁰. Montagovi na tomto jeho šedém životě bez myšlenek, fantazie, vlastních názorů poznávání nebylo nejprve nic divného, přišlo mu to normální. Asi proto, že nic jiného neznal a nikdy ani nebyl nucen přemýšlet, že by to mohl jít i jinak, proto ho to nenapadlo, proto po tom nepátral. Byl součástí společnosti, masy lidí⁹¹, která se

---

⁹⁰ Viz. str. 8 a 12 mé práce.

⁹¹ Viz. str. 15 mé práce.

na nic neptá a plní, co se od ní žádá. Byl jedním z mnoha, izolovaným prvkem bez společenských vazeb⁹², typickou atomizovanou jednotkou totalitní společnosti.

Celá společnost byla příliš rychlá, vše bylo na tryskový pohon a lidé nemohli překročit minimální rychlost, lidé ani nechodili pěšky, systém si nepřál, aby se zastavovali, aby si užívali krásy přírody, aby se těšili z vůní, aby trávili čas rozhovory... Lidé byli v podstatě stroji, které měly jen vykonávat to, co jim bylo uloženo, „nic víc, nic méně“. Nesměli ničím vybočovat, nad ničím přemýšlet, měli být jen prázdnými nádobami, které budou dobře sloužit státu, které se nebudou vzpírat... K tomu byli již od mala vychováváni. Děti se vlastně rodily pouze proto, aby nevyhynula civilizace, obecné mínění sobecké společnosti bylo, že je lepší děti nemít. Když už děti někdo měl, byli devět z deseti dnů ve škole, kde je „zpracovávali“ učitelé k obrazu svému. Rodina nebyla považována za důležitou hodnotu v životě lidí. To způsobovalo izolovanost lidí, kteří byli vykořeněni z tradičních společenských struktur, což je jev typický pro totalitní režim. To, že rodina jako společenská instituce v popisovaném totalitním státě nefigurovala, dokazuje v románu jednání Montagovy ženy, která svého manžela udá, protože je natolik ovlivněná oficiální ideologií⁹³ a totalitní propagandou⁹⁴, že jí připadá správné udat manžela, který se proti státu provinil tím, že četl knihy.

Rodinu lidem nahrazovala televizní obrazovka, které v některých rodinách pokrývala všechny čtyři stěny obývacího pokoje. Obrazovka lidi dokonce oslovovala křestním jménem pro dokonalou iluzi reality. Tato obrazovka však byla dokonalým prostředkem pro manipulování s lidmi, a to hlavně s jejich myslí a názory. Bylo to všudypřítomné médium, jež bylo každému velmi blízké, a proto mu snadno uvěřil a nepochyboval o tom, co se v něm hlásilo. Všichni to brali jako fakt, jako pravdu. A jelikož k jiným informacím přístup neměli, k dispozici nebyly žádné knihy ani jiné materiály, kde by bylo možné si něco ověřit, lidé se prostě nepokoušeli o tom ani přemýšlet. Brali vše jako fakt a to je přesně to, co si totalitní

---

⁹² Viz. str. 10 a 13 mé práce.

⁹³ Viz. str. 8 a 12 mé práce.

⁹⁴ Viz. str. 15 mé práce.

system přeje – kontroluje veškeré informace⁹⁵, které se občanům předkládají, cenzuruje je a využívá je tak, aby mohl s lidmi manipulovat.

Samozřejmě existovaly výjimky, opozice vůči státní politice, které uznávaly tradiční rodinu, byli to lidé, kteří si povídali, vyměňovali si názory a zkušenosti, kteří četli a shromažďovali knihy, kteří si život užívali. Mezi ně patřila i Clarissa, která v Bradburyově příběhu „svedla“ Montag z oficiální cesty. Po seznámení se s Clarissou toužil Montag poznat svět i z jiného pohledu, toužil po tom číst knihy, dozvídat se nové věci. To bylo ale zakázáno – samostatné svobodné myšlení totalitní systém neuznává, je pro něj nebezpečný. Mimo Clarissy a její rodiny představuje v knize opozici proti oficiální ideologii Faber a skupina lidí žijící v utajení u řeky. Tato skupina se snažila zachránit knihy před pálením a bojovat proti svobodě myšlení, bojovat za vzdělání a vlastní názory.

Velkou roli v tomto příběhu sehrál také Beatty, velitel požárníků a Montagův nadřízený. Byl to velice dobrý řečník a inteligentní člověk, který měl přečtené spousty ze zakázaných knih, jež často citoval. Choval se povýšeně a své vzdělání rád demonstroval, myslel si, že je více než ostatní. Díky těmto svým schopnostem se často snažil manipulovat s lidmi, do hlavy jim v podstatě vymluvil díru a při své projevu rád používal citáty z knih a obraty, kterým lidé třeba až tak nerozuměli. Lidé se Beattym nevědomky nechali manipulovat, přišel jim chytrý a všemu rozumněl, tak mu věřili. Beatty využíval prostředků propagandy, a tak ovlivňoval lidi kolem sebe, kteří pak přebírali jeho názory.

Dalším rysem charakteristickým pro totalitní režim, je přítomnost „policie“⁹⁶, státního dozoru, který bdí nad pořádkem v zemi. Tento dozor vykonávali mechaničtí ohaři, kteří fungovali jako robotičtí policisté. Tito ohaři byli největší obavou pro lidi žijící v této civilizaci. Ve velice krátkém čase dokázali díky DNA vzorcům všech lidí, které měli v databázi, vyhledat kohokoliv. Ohaři znamenali jistotu dopadení kohokoli, kdo se provinil proti zákonům státu, znamenali jistotu, že zločince stihne trest – smrtící jehla. Jednání, jež bylo státem schvalováno, bylo jediné správné, všechno ostatní chování bylo nežádoucí, a proto bylo potrestáno.

---

⁹⁵ Viz. str. 9 a 16 mé práce.

⁹⁶ Viz. str. 14 a 12 mé práce.

Hlavní hrdina se nakonec proti oficiální politice státu vzbouří a stane se členem undergroundové skupiny, která proti státu bojuje. Vznik opozice, která je stíhána a trestána, je posledním totalitním rysem, který v souvislosti s touto knihou zmíním.

2.3.7. Srovnání

V obou románech můžeme najít shodné rysy. Hlavní hrdina žije nejprve všední život, ve kterém se podřizuje pravidlům, které určuje totalitní stát, ale později se vzbouří a pokusí se situaci ve společnosti, se kterou není spokojený, změnit.

V obou knihách si rovněž můžeme všimnout podobných taktik, které systém používá, aby mohl moc i nadále kumulovat. Totalitní režim využívá propagandy k šíření oficiální ideologie, nenechává lidi přemýšlet, vyjadřovat své názory a realizovat se. Ničí rodinu, která by pro lidi mohla být alespoň malou útěchou, mohla by fungovat jako útočiště před nesvobodným světem venku, a také proto ji stát chce zlikvidovat. Děti jsou odmala vychovávány státem, ne rodiči, a to dává státu záruku, že každá další generace bude snadněji „zpracovatelná“. Lidé jsou vytrženi z tradičních společenských vezeb, je preferováno je individualizovat a začlenit do masy, se kterou se lépe manipuluje.

Zdůraznila bych vliv médií, které tvoří nedílnou součást životů hrdinů obou knih a které jsou díky tomu velice snadným prostředkem, jak manipulovat s myslí a názory lidí. Lidé v těchto dvou světech nemají přístup k pravdivým informacím, znají pouze jednu pravdu a jeden názor, a tak si nemohou utvořit smýšlení vlastní... Monopol na informace má stát a jsou šířeny prostřednictvím obrazovek, které jsou všudypřítomné a v případě Orwellovy knihy slouží rovněž jako nástroj tajné policie ke kontrole občanů státu.

V obou knihách jsou rovněž ve službách státu zaměstnání i velice chytrí lidé (O'Brien a Beatty), kteří svou inteligenci a lidskou psychologii, kterou rovněž bravurně ovládají, využívají k ovlivňování mas. Manipulují s lidmi a prostřednictvím propagandy je ovlivňují.

Analyzované romány také zachycují policii, státní dozor, která důsledně střeží dodržování zákonů, v Orwellově díle je to tajná Ideopolicie a v Bradburyho knize ji představují mechaničtí ohaři, kteří na povel spolehlivě usmrtí toho, kdo se proti pravidlům státu provinil.

V neposlední řadě je v obou románech přítomná skupina, jež se negativně vymezuje proti oficiální ideologii a ilegálně bojuje proti nesvobodě.⁹⁷

Vybrané knihy mají mnoho shodných rysů, spojují v sobě prvky fašismu i komunismu a popisují, jakým extrémním způsobem by se mohl svět vyvíjet, kdybychom dopustili, aby se totalitní režimy dostaly k moci. Odlišují se zejména v tom, nakolik hlavní hrdina přijme oficiální ideologii – Winston podléhá mučení a stává se „poslušným“ občanem, kdežto Montag prchá do míst, kam ideologie „nedosáhne“, stává se součástí undergroundové skupiny, opozice, která bojuje proti státu a jeho totalitní vládě.

---

⁹⁷ I když v Orwellově románu, jak se na jeho konci dozvídáme, je skupina tato vymyšlená Stranou, představuje protinázor, se kterým se lidé mohou ztotožňovat, protože jsou o její existenci přesvědčeni.

3. Didaktická část

V didaktické části mé práce představím postupy a metody, které považuji za vhodné použít při výuce tématu totalitarismu s využitím beletristické literatury. Zvolila jsem přístup výuky tématu interaktivními metodami. Tedy jiným způsobem, než je tradiční frontální výuka, při které učitel diktuje žákům definici totalitarismu, jeho hlavní rysy, podoby... Díky vybrané beletrii popisující toto téma čtivým způsobem se pokusím žáky aktivizovat a přitáhnout jejich pozornost k tak významnému tématu, donutit je přemýšlet a utvářet nebo korigovat vlastní názory.

3.1. Program čtením a psaním ke kritickému myšlení (RWCT)

Celá má koncepce stojí na programu Čtením a psaním ke kritickému myšlení (Reading and Writing for Critical Thinking - RWCT). Tento program vznikl na půdě amerického Konsorcia pro demokratické vzdělávání a díky podpoře nadace Open Society Funds miliardáře George Sorose se rozšířil i do postkomunistických zemí bývalého východního bloku.⁹⁸ Česká republika se zapojila do první vlny zemí, které program přijaly. Již ve školním roce 1997/98 absolvovala program pod vedením zahraničních lektorů první skupina zájemců. Pro Českou republiku je uznaným centrem občanské sdružení Kritické myšlení, které bylo založeno v únoru 2000.⁹⁹

Základem výuky podle programu Čtením a psaním ke kritickému myšlení je třífázový model procesu učení, který tvoří evokace, uvědomění si významu informací a reflexe (E – U – R).

---

⁹⁸ Podrobněji na: <http://www.ctenarska-gramotnost.cz/projektove-vyucovani/pv-zahranici/inovativni-programy-4>.

⁹⁹ Podrobněji na: <http://www.ikaros.cz/program-ctenim-a-psanim-ke-kritickemu-mysleni>.

3.2. Třífázový model procesu učení (E – U – R)

Průběh vyučovací jednotky založené na pedagogickém konstruktivismu začíná evokací. V jejím rámci se žáci věnují jednoduchým činnostem, jejichž cílem je, aby si zformulovali, co už vědí o určitém tématu. Například píšou na volný list papíru asociace, které se jim vybaví, když se řekne pojem „totalitarismus“, nebo sepisují, co vědí o fašismu či komunismu. V minulých hodinách totalitarismus ani fašismus a komunismus neprobírali, nejde tedy o opakování, nýbrž o rozpomínání a vybavování dřívějších zkušeností nebo prekonceptů. Předpokládá se, že o těchto tématech budou žáci něco vědět, nebo si přinejmenším o nich budou něco myslet. Ve fázi evokace žáci také formulují otázky, co by o daném tématu (problému) chtěli vědět. V poslední fázi evokace žáci navzájem konfrontují individuální výstupy z předchozích činností (například zformulované otázky, různé asociace nebo vybavené znalosti), a to nejlépe ve dvojicích, případně i ve skupinkách. Dochází tak k tzv. „kognitivnímu konfliktu“, kdy si dva nebo tři různí žáci vybavili informace, které jsou ve vzájemném rozporu. Díky tomuto kognitivnímu konfliktu jsou žáci připraveni na další etapu učení, protože chtějí znát odpovědi na otázky, které si sami položili a zformulovali, a potřebují vyřešit všechny rozpory a nejasnosti. Úkolem evokace je zmapovat tzv. „naivní prekoncepty“ myslí žáků. Pokud evokace proběhne optimálně, má zároveň silnou motivační funkci. Tato motivace je vnitřní, nikoliv pouze vnější, jak tomu bývá u tradičního modelu výuky.¹⁰⁰

Prostřední částí vyučovací jednotky se nazývá uvědomění si významu informací. V jejím průběhu si žáci konstruují vlastní poznání. Musí tedy s informacemi aktivně pracovat. Tato část hodiny je vhodná pro studium učebních textů, experimenty a řešení problémových úloh. Tato fáze může mít formu individuální, skupinovou i hromadnou. Na konci této etapy žáci prezentují ostatním, k čemu ve své skupině dospěli a co nového se z prozkoumaných materiálů dozvěděli. Velmi podstatné je, aby alespoň některé z nových poznatků odpovídaly na původní otázky, které si žáci položili v první etapě evokace. Žáci hledají odpovědi na své otázky a zároveň se dozvídají nové informace. V této fázi dochází

---

¹⁰⁰ Podrobněji na : <http://www.ctenarska-gramotnost.cz/projektove-vyucovani/pv-zahranici/inovativni-programy-4>.

ke konfrontaci původních naivních prekonceptů žáků s ověřenými vědeckými koncepty z odborné literatury.¹⁰¹

Poslední etapou je reflexe. V jejím rámci se žáci vracejí k předchozím dvěma fázím. Každý žák by měl dostat prostor, aby si v hlavě srovnal, co se v hodině naučil. Proto by měla být reflexe především individuální prací. Ani v reflexi by učitel neměl žákům vnučovat, co si mají z hodiny odnést. Reflexe není shrnutí. V rámci reflexe dochází k re-konstrukci a přestrukturování původního naivního prekonceptu (evokace) na základě jeho konfrontace s vědeckým konceptem (uvědomění si významu informací). Vzniká tak nový individuální koncept. V samém závěru této etapy učení mohou žáci dostat možnost, aby se o svou reflexi podělili s ostatními spolužáky, nelze je k tomu ale nutit...¹⁰²

3.3. E – U – R aplikovaná na téma Totalitarismus, metody, které program RWCT doporučuje

Během evokace lze tedy v případě tématu totalitarismus použít metod jako: brainstorming¹⁰³ na téma totalitarismus, nebo totalitní režimy – nacismus

---

¹⁰¹ <http://www.ctenarska-gramotnost.cz/projektove-vyucovani/pv-zahranici/inovativni-programy-4>

¹⁰² <http://www.ctenarska-gramotnost.cz/projektove-vyucovani/pv-zahranici/inovativni-programy-4>

¹⁰³ Anglický termín brainstorming se překládá jako „bouření mozků“ nebo volněji jako „burza nápadů“. Brainstorming je postaven na myšlence, že je třeba oddělit vymyšlené nápadů od jejich kritického posuzování. Cílem brainstormingu je vyprodukovat co největší množství nápadů na dané téma.

Brainstorming platí následující pravidla a zásady:

- Účastníci mohou říct cokoliv, co je právě napadne.
- Nápady nehodnotíme a nekritizujeme.
- Okamžitě zapíšeme každý nápad bez výjimky.
- Čím více nápadů, tím lépe.
- Účast na brainstormingu je dobrovolná (každý nemusí mít nějaký nápad...).
- Pokračujeme v brainstormingu tak dlouho, dokud se objevují nové nápady.

Variant, jak můžeme brainstorming realizovat, je celá řada. Celkem známý je frontální brainstorming, kdy jeden z žáků (nebo učitel) plní roli zapisovatele a ostatní chrlí nápady. Někdy zapisovatel sedí v kruhu s ostatními a nápady píše na obyčejný list papíru. Tato forma brainstormingu je vhodná pro práci v menších skupinách a nazývá se skupinový brainstorming. Žáci také nemusejí své nápady vykřikovat, ale píšou je po stanovený čas na papír nebo jednotlivé proužky papíru individuálně. Ty se následně přišpendlí na nástěnku nebo vylepí na jeden velký flipový list. (Před zveřejněním lze s těmito papírky pracovat ve skupinách, například je rozdělit do různých kategorií.) Těto formě brainstormingu se někdy říká brainwriting nebo individuální brainstorming. Zápis brainstormingu může mít i podobu myšlenkové mapy.

Učitel může pomocí brainstormingu třídu zaktivizovat a motivovat k dalšímu učení.

a komunismus¹⁰⁴, ale také pojmovou nebo myšlenkovou mapu¹⁰⁵, díky které se můžeme pokusit společně navrhnout definici totalitarismu před tím, než budou studenti ve druhé fázi, v uvědomění, seznámeni s tou oficiální – obě definice pak mohou studenti porovnat. Rovněž je možno využít metody V – Ch – D¹⁰⁶ (Vím, Chci vědět, Dozvěděl jsem se). Tato metoda začíná během evokace a prolíná se celou vyučovací hodinou. Osobní a párový brainstorming pomůže žákům nalézt materiál, na němž mohou dále stavět. Velmi podstatnou částí je formulování vlastních otázek, které podporuje vnitřní motivaci žáků pro učení.

Po uvědomění si prekonceptů, které se týkají tématu totalitarismus, utvoření definice totalitarismu za pomoci myšlenkové mapy a položení si otázek, na které budou žáci hledat odpovědi, se ve druhé fázi modelu E – U – R dostáváme k vybraným beletristickým textům. Žákům rozdáme úryvky, jež výstižně vykreslují realitu života v totalitním státě a oni se tak na základě textů budou dobírat k novým informacím. Během četby tak budou sami aktivně vstřebávat nové poznatky. Učitel

---

Podrobněji na: <http://www.ctenarska-gramotnost.cz/projektove-vyucovani/pv-metody/metody-1>.

¹⁰⁴ Studenti si zkusí vybavit, co už ví o totalitních režimech, jaké jsou podle nich jejich rysy, jaké mají komunismus a nacismus společné a odlišné znaky – poznámka autorky.

¹⁰⁵ Znázorňují vztahy a vazby mezi jednotlivými pojmy – poznámka autorky.

¹⁰⁶ Před samotnou prací rozdá žákům tabulku V-Ch-D, případně je nechá, aby si ji nakreslili na papír. První krok proběhne formou individuálního brainstormingu – žáci budou zapisovat do prvního sloupce „V = vím“. Instrukce pro žáky zní: „Zamyslete se nad tématem. Vzpomeňte si, co víte nebo si myslíte, že o něm víte. Pište všechno, co vás napadne, a ne pouze to, čím jste si jisti. Při další práci si případné omyly opravíte. Pracujte samostatně po dobu 5 minut.“ Druhý krok může proběhnout formou párového brainstormingu. Učitel vyzve žáky, aby utvořili dvojice a v nich probrali, co zapsali do prvního sloupce. Současně si své poznámky v sloupci „V“ mohou doplnit o to, co jim připadá ze spolužákových poznámek zajímavé. Ve dvojicích, případně individuálně mohou žáci pokračovat zápisem do sloupce „CH = chci vědět“, zde si poznamenají všechny otázky k tématu. V této fázi učitel pokračuje výzvou ke skupinovému brainstormingu. Vyzve žáky, aby se podělili o své poznámky, a zapisuje je do tabulky připravené na tabuli (zatím doplňuje jen sloupec „Vím“ a „Chci vědět“). Učitel se dřív, než zapíše návrh žáka, obrátí na ostatní žáky s otázkou, zda souhlasí. V tuto chvíli učitel žákům nesděluje žádné nové informace, neodpovídá na jejich otázky a neopravuje ani jasné omyly žáků!

Následně učitel žákům rozdá text a vyzve je, aby si ho přečetli a zapisovali si do třetího sloupce, co nového se dozvěděli. Učitel vysvětlí žákům, že si mají zapisovat ucelené informace, nikoliv pouze hesla – tj. to, co si zapíší, má dávat smysl bez dalšího výkladu. V této fázi se žáci snaží samostatně odpovědět i na některé z otázek, které si položili před čtením/výkladem.

Po individuálním zapsání několik žáků doslova přečte, co si zapsali. Učitel se na závěr vrátí k otázkám napsaným na tabuli, vyzve žáky k odpovědím, společně si také ověří, že nic z toho, co je uvedeno ve sloupci „Vím“, nepotřebuje nějakou opravu či upřesnění.

Podrobněji na: <http://www.mistoprozivot.cz/index.php?id=543>.

je bude směřovat ke kritickému čtení prostřednictvím metod jako je: řízené čtení¹⁰⁷, čtení s předvídáním¹⁰⁸ nebo podvojný deník¹⁰⁹, který umožní čtenáři textu na přečtené reagovat na úrovni, na niž se právě nachází, s využitím vlastní životní zkušenosti. V této fázi můžeme zadat vybraným studentům, těm, které úryvek evidentně zaujal, aby si román nebo novelu přečetli celé a příští hodinu nám povedli více. Na další hodině pak necháme studenty, co celou knihu nečetli, předvídat, jak se příběh vyvíjel, a ti kteří ji četli, jim pak vyjeví rozuzlení toho, jak to s popisovanou totalitní společností dopadlo. S pokročilejšími studenty lze pracovat se stručnými ději knih a hledat v nich totalitní rysy a pak diskutovat, proč studenti vybrali právě tyto charakteristiky jako totalitní. V úvahu připadá i srovnání knih George Orwella a Raye Bradburyho, které mají mnoho společných rysů.

Ve druhé fázi měli studenti prostřednictvím úryvků z poutavé beletrie a stručných obsahů děl možnost poznat, jaké jsou rysy totalitního státu, jak funguje totalitní společnost a jak působí totalitní režim na veřejný i soukromý život jednotlivce. Ve třetí fázi modelu E – U – R, tedy v reflexi, je žádoucí nechat studenty přemýšlet, srovnat si myšlenky a utvořit si na problematiku totalitních režimů svůj vlastní názor.

V této fázi můžeme využít metody klíčových slov, která spočívá v tom, že učitel vybere čtyři nebo pět slov, která jsou klíčová pro pochopení látky či smyslu textu, a napíše je na tabuli. Každý z žáků samostatně či ve dvojici má pět minut na to, aby si promyslel, jak spolu mohou tato slova nebo pojmy souviset a jaký vztah

---

¹⁰⁷ Samotnému čtení předchází otázka, nebo upozornění na něco, čeho by si měli studenti všimnout. Otázka žáky motivuje ke čtení. Po přečtení určitého úseku učitel pokládá otázky, jež se týkají jejich pochopení textu. Tento proces se opakuje, dokud není přečtený celý text.

Podrobněji na: <http://www.mistoprozivot.cz/index.php?id=543>.

¹⁰⁸ Vhodný text učitel rozdělí na několik částí. Po přečtení každé z nich se žáci pokoušejí předvídat, jak bude text pokračovat dále - svá očekávání si zapisují do tabulky předpovědí. Svě domněnky zdůvodní důkazy z přečteného textu, z nějaké obdobné situace či vlastní znalosti tématu. Následně si část textu přečtou a srovnají svůj názor s tím, jak se text skutečně vyvíjel.

Podrobněji na: <http://www.mistoprozivot.cz/index.php?id=543>.

¹⁰⁹ Základem metody podvojný deník je čistá stránka rozdělená uprostřed vrislou čarou. Učitel vyzve žáky, aby na levou stranu vypsali doslova z textu nějakou pasáž či obraz, který na ně silně zapůsobil. Například jim připomněl nějaký zážitek nebo je pro ně z nějakého důvodu záhadný, či s nějakou pasáží nesouhlasí nebo je zaujal autorův styl či technika. Napravo od čáry si zaznamenají souvislým textem komentář ke zvolené pasáži: *Co je přimělo zaznamenat si právě ji? Co jim připomněla? Jaké otázky v nich vyvolala?*. Pak následuje předčítání a diskuze nad vybranými úseky a nad komentáři, které se k nim vztahují.

mají k tomu, co se probíralo. Po uplynutí času své domněnky prezentují a zdůvodňují před třídou. Učitel může studenty vyzvat, aby si sami vymysleli pět klíčových slov a napsali, jak spolu souvisejí. Tato metoda žákům pomůže zreflektovat, co se naučili.¹¹⁰

Jako další možný postup uvedu metodu diskuzní, během které si žáci sdělují své pocity, dojmy a názory, argumentují, rozvíjí své vyjadřovací schopnosti, ale učí se i vyslechnout druhé, být tolerantní vůči jinému názoru. Ve třídě musí být příznivé klima a atmosféra důvěry, aby žáci neměli obavu z posměchu při vyjadřování svých myšlenek. Učitel hraje roli jakéhosi moderátora, který pokládá otázky, od kterých se debata odvíjí, koriguje diskuzi tak, aby zůstala diskuzí kultivovanou.

3.4. Zkušenosti z praxe

Během oborové praxe na základní škole jsem postup navrhovaný v mé diplomové práci použila v hodině občanské výchovy v deváté třídě. Ještě jsem neměla vypracovanou širokou škálu knih, které bych mohla využít, a tak jsem pro svou hodinu připravila práci pouze s knihou *1984* od George Orwella. Využila jsem stručného obsahu knihy a jednoho úryvku. Stručný obsah i úryvek jsme si nahlas přečetli, pak jsme společně hledali totalitní rysy, které kniha popisuje, poté následovala krátká diskuze o tom, v čem se totalitní systém liší od demokratického, co lidem totalitní systém upírá a čeho naopak mohou využívat lidé žijící v demokratické společnosti.

Díky této zkušenosti mohu nabídnout několik poznatků z praxe, pár zkušeností, které jsem realizací svého přístupu k tématu totalitarismus, získala. Byla jsem překvapena tím, nakolik studenty moje hodina zaujala. Přestože jsem pracovala s devátou třídou na jaře, kdy už je polovina přijata na střední školy a druhá se soustředí pouze na předměty, které budou potřebovat u přijímacích zkoušek, studenti spolupracovali a prezentovaná látka je zajímala. Ve chvíli, kdy jsem oznámila téma výuky a vysvětlila, jak bude hodina probíhat, jeden žák se nadšeně ozval, že *1984* četl a že již má přečtenou i *Farmu zvířat*. Toto sdělení

---

¹¹⁰ Podrobněji na: <http://www.mistoprozivot.cz/index.php?id=515>.

evidentně motivovalo ostatní, kteří pochopili, že je knížka pro ně přijatelná. V průběhu četby mě ale zaskočilo, že žáci v deváté třídě neumí číst nahlas, často se zasekávali a přeříkávali, na čtení nahlas nejsou evidentně zvyklí a četba dělala téměř všem velké potíže. Při čtení se střídali po krátkých úsecích a všichni měli texty před očima, aby je mohli sledovat. Po četbě následovalo vyhledávání totalitních rysů, které byly v textech přítomny. V této fázi hodiny mě překvapilo, že asi studenti nebyli zvyklí vyjádřovat své názory, prezentovat nápady... Nejprve se zřejmě styděli, postupně jsem je díky pochvale těch, kteří se přece jen odhodlali něco navrhnout, přiměla, aby začali bez ostychu přednášet své návrhy. Navrhované totalitní rysy jsem zapisovala na tabuli, později jsem přidala i ty, které žáci neodhalili, a nakonec ty, které v knize přítomné nebyly, ale pro totalitní systém jsou rovněž charakteristické. Vzhledem k tomu, že se mi během hodiny podařilo nastolit přátelskou atmosféru a žáci se v průběhu hodiny přestali stydět, diskuze probíhala bez problému. Studenti sdělovali, co si myslí o knize, co jim vyprávěli jejich rodiče a prarodiče o totalitním režimu, který oni zažili, a co si studenti sami myslí o demokratické společnosti, ve které žijí.

Tuto odučenou hodinu hodnotím kladně, domnívám se, že splnila to, co jsem si předsevzala. Studenti se seznámili s knihou, kterou si někteří, co jí byli zaujatí, přečtou. Dále byli schopni samostatně přemýšlet a vyhledat některé totalitní rysy. Společným shrnutím jsme si pak ujasnili charakteristiku totalitního režimu, takže se dozvěděli nové informace. V neposlední řadě byli studenti schopni kultivované diskuze na toto téma – v průběhu hodiny se zbavili ostychu prezentovat své zkušenosti a názory, což je velmi důležité pro rozvoj komunikativních dovedností. Přestože jsem narazila i na problémy související s tím, že žáci četli nahlas s velkými obtížemi, protože zřejmě na hlasitou četbu již nejsou zvyklí, a rovněž na počátku hledání totalitních rysů nechtěl nikdo začít, protože se styděli, nebo nebyli zvyklí vyjadřovat své názory, myslím, že je třeba vést hodiny tímto způsobem. Je třeba aktivizovat žáky, podporovat je v samostatném myšlení a v kultivovaném vyjadřování svých názorů.

3.5. Shrnutí

Metoda Čtením a psaním ke kritickému myšlení podporuje cílené celoživotní vzdělávání, učí studenty pozorně číst, kriticky myslet, a tak odolávat pokusům o manipulaci. Studenti se postupně naučí rozpoznávat problémy, hledat jejich různá řešení – rozvíjí se jejich představivost a fantazie. Díky této metodě se naučí komunikovat s druhými a spolupracovat s nimi, respektovat odlišné životní zkušenosti a názory. V neposlední řadě mohou studenti využitím literatury při studiu najít cestu k četbě, oblíbit si knihy, díky kterým si rozšiřují nejen slovní zásobu, ale i všeobecný rozhled.

4. Závěr

Cílem mé diplomové práce bylo obsáhnout totalitarismus jako předmět hodin občanské výchovy¹¹¹. V první části práce jsem nabídla definice totalitarismu, jeho rysy, obecnou charakteristiku a různé pohledy významných teoretiků na tento fenomén. Cílem této části práce nebylo vyčerpávajícím způsobem postihnout veškerou problematiku totalitarismu a všechny pohledy, kterými lze na toto téma nahlížet, ale získat základní informace nezbytné pro výuku tohoto tématu, které využiji mimo jiné i v druhé kapitole diplomové práce, ve které jsem za pomoci teoretických znalostí analyzovala vybranou literaturu. Druhá část mé práce si kladla za cíl představit beletrii, která se věnuje tématu totalitarismus. Na základě analýzy této vybrané literatury jsem vytvořila stručné popisy dějů, se kterými budu v hodinách občanské výchovy pracovat, a vyhledala jsem totalitní rysy, které jsou v konkrétních knihách popsány. Cílem třetí části práce bylo navrhnout didaktické postupy, které lze využít v hodinách občanské výchovy, jež se budou tématu totalitarismus věnovat. Představila a popsala jsem program Čtením a psaním ke kritickému myšlení, který nabízí množství interaktivních metod, jež je možno ve výuce realizovat a které navrhuji, aby byly využity při vyučování tématu totalitarismus.

Má diplomová práce má sloužit jako materiál pro učitele občanské výchovy, jako inspirace, jak uchopit jedno z klíčových politologických témat netradičně a interaktivně. Má odkazovat na moderní konstruktivistický styl vyučování, který aktivizuje žáka a při kterém je úloha učitele pomáhat žákům setřídít nové informace a měnit na jejich základě dosavadní mentální struktury (prekoncepty týkající se tématu) žáků. Učitel je v tomto přístupu vnímán jako facilitátor, partner žáka a režisér výuky, jenž díky výběru kvalitních metod, které v hodině použije, pomáhá žákovi, aby novým informacím porozuměl a aby si díky nim vytvořil své individuální konstrukty.

---

¹¹¹ Nebo základů společenských věd, jak je předmět často nazýván na středních školách – poznámka autorky.

Program Čtením a psaním ke kritickému myšlení využitý v mé práci podporuje samostatné myšlení žáků a vytváření kritických soudů, vyzdvihuje význam četby pro rozvoj osobnosti. Jsem obeznámena s faktem, že se současná mladá generace četbě příliš nevěnuje. Proto jsem se snažila vybrat do beletristické části díla, která považuji za hodnotná, ale současně atraktivní a akceptovatelná pro mladého začínajícího čtenáře. Domnívám se, že je tento výběr správnou taktikou, jak žáky zaujmout a vzbudit u nich zájem o četbu. Dalším bodem mé strategie je nenutit všechny žáky číst knihy celé. V hodinách budu pracovat pouze s vybranými úryvky a se stručnými obsahy děl, které jsem vytvořila. Mým cílem je, aby si knihu přečetli dobrovolně ti žáci, které úryvek nebo stručný obsah zaujme. Navíc čtyři z popisovaných knih mají své filmové verze. V rámci výuky bych po přečtení úryvků mohla se studenty shlédnout *Spalovače mrtvol*, *Na kratším konci ulice, 1984 a 451 stupňů Fahrenheita*. Práce s pubertálními středoškoláky je náročná v tom, že se tito dospívající lidé nemohou do ničeho nutit, ke všemu musí dospět sami. Přesto je role učitele velmi významná. Učitel může díky své přirozené autoritě a respektu a partnerskému způsobu jednání dovést studenty k poznání dříve, než by k němu třeba došli sami.

Tato diplomová práce má prezentovat možný přístup k výuce. Má představit způsob, jakým lze běžné téma totalitarismus představit středoškolským studentům atraktivním způsobem a současně respektovat požadavky moderního vyučování, jehož výstupem má být samostatný jedinec schopný kritického myšlení, který umí získávat nové informace a pracovat s nimi.

5. Seznam literatury

ARENDOVÁ, Hannah, *Původ totalitarismu*. Praha : Oikoymenh, 1996. ISBN 80-86005-13-5

ARON, Raymond, *Esej o svobodách*. Bratislava : Archa, 1992. ISBN 80-7115-030-4

BALÍK, Stanislav, KUBÁT, Michal, *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha : Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-89-6

BRADBURY, Ray, *451 stupňů Fahrenheita*. Praha : Knižní klub a nakladatelství Baronet, 2001. ISBN 80-7214-380-8

BRUSSIG, Thomas, *Na kratším konci ulice*. Praha : Odeon, 2001. ISBN 80-207-1088-4 : Kč 169,00

HAVEL, Václav, *Moc bezmocných*. Praha : Lidové noviny, 1990. ISBN 80-7106-005-4

HEYWOOD, Andrew, *Politické ideologie*. Praha : Eurolex Bohemia, 2005. ISBN 80-86861-71-6

NOVÁK, Miroslav, *Mezi demokracií a totalitarismem: Aronova politická sociologie industriálních společností 20. století*. Brno : Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, 2007. ISBN 978-80-210-4437-1

ORWELL, George, *1984*, Praha : Naše vojsko, 1991. ISBN 80-206-0256-9

PETTY, Geoffrey, *Moderní vyučování*. Praha : Portál, 1996. ISBN 80-7178-070-7

POPPER, Karel, Raimund, *Otevřená společnost a její nepřátelé*. Praha : Oikoymenh, 1994. ISBN 80-85241-53-6

SOLŽENICYN, Alexandr Isajevič, *Jeden den Ivana Děnisoviče*. Praha : Academia, 2000. ISBN 80-200-0834-9

WIESEL, Elie, *Noc*. Praha : Sefer, 1999.
ISBN 80-85924-20-X

Internetové zdroje:

Alexandr Solženicyn, [on-line]. Poslední revize 18.7.2012 [cit. 3.10.2012].
Dostupné na: <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Sol%C5%BEnicyn>>

BLAŽKOVÁ, Božena. *Program Čtením a psaním ke kritickému myšlení*, [on-line].
2005, roč. 9, č. 11 [cit. 04.11.2012]. Dostupný na: <<http://www.ikaros.cz/program-ctenim-a-psanim-ke-kritickemu-mysleni>>

Čtení s předvídáním, [on-line]. [cit. 9.10.2012]. Dostupné na:
<<http://www.mistoprozivot.cz/index.php?id=518>>

Elie Wiesel, [on-line]. Poslední revize 12.2.2012 [cit. 25.2.2012]. Dostupné na:
<http://cs.wikipedia.org/wiki/Elie_Wiesel>

George Orwell, [on-line]. Poslední revize 7.2.2012 [cit. 26.2.2012]. Dostupné na:
<http://cs.wikipedia.org/wiki/George_Orwell>

Klíčová slova, [on-line]. [cit. 10.10.2012]. Dostupné na:
<<http://www.mistoprozivot.cz/index.php?id=515>>

Ladislav Fuks, [on-line]. Poslední revize 24.9.2012 [cit. 4.10.2012]. Dostupné na:
<http://cs.wikipedia.org/wiki/Ladislav_Fuks>

Metody projektu čtením a psaním ke kritickému myšlení, [on - line]. [cit.
10.10.2012]. Dostupné na: <<http://www.mistoprozivot.cz/index.php?id=3147>>

Podvojný deník, [on-line]. [cit. 9.10.2012]. Dostupné na:
<<http://www.mistoprozivot.cz/index.php?id=516>>

Ray Bradbury, [on-line]. Poslední revize 4.10.2012 [cit. 7.10.2012]. Dostupné na:
<http://cs.wikipedia.org/wiki/Ray_Bradbury>

Řízené čtení, [on-line]. [cit. 9.10.2012]. Dostupné na:
<<http://www.mistoprozivot.cz/index.php?id=506>>

SÁZKÖZI, Radek, *Inovativní pedagogické programy – 4. díl – Čtením a psaním ke kritickému myšlení*, [on-line]. Poslední revize 4.11.2010 [cit. 9.10.2012]. Dostupné na: <<http://www.ctenarska-gramotnost.cz/projektove-vyucovani/pv-zahranici/inovativni-programy-4>>

SÁZKÖZI, Radek, *Moderní vyučovací metody – 1. díl – Brainstorming a jeho variace*, [on-line]. Poslední revize 16.3.2011 [cit. 9.10.2012]. Dostupné na: <<http://www.ctenarska-gramotnost.cz/projektove-vyucovani/pv-zahranici/inovativni-programy-1>>

TARNOVSKÝ, Marek, *Karl Raimund Popper, Otevřená společnost a její nepřátelé, díl I.: Platón*, [on-line]. 1994, č. 73 [cit. 12.10.2012]. Dostupné na: <<http://www.vesmir.cz/clanek/karl-raimund-popper-otevrena-spolecnost-a-jeji-nepratele-dil-i-platon>>

V – Ch – D, [on-line]. [cit. 9.10.2012]. Dostupné na: <www.mistoprozivot.cz/index.php?id=543>

6. Anotace v českém a anglickém jazyce

Ve své diplomové práci na téma Totalitarismus (vyučovaný prostřednictvím beletrie jako téma hodin občanské výchovy) popisují postupy a metody, díky kterým lze s tímto tématem pracovat interaktivním způsobem. V první části práce se věnuji teorii, kterou učitel musí ovládat, aby mohl toto téma vyučovat – tedy definici pojmu, jeho hlavním rysům, obecné charakteristice a různým pohledům odborníků na tento fenomén. Ve druhé části se věnuji šesti vybraným knihám, ty stručně popisují a vyhledávám v nich totalitní rysy – ve své diplomové práci totiž navrhuji využít beletrie a jejím prostřednictvím přiblížit studentům totalitní režimy rozbrazené ve světové literatuře. Ve třetí části práce předkládám postupy a metody využití programu Čtením a psaním ke kritickému myšlení, jež považuji za efektivní a které korespondují se záměrem mé práce. Cílem mé diplomové práce je tedy poskytnout učitelům materiál, jenž odpovídá požadavkům moderního vyučování, který mohou během své přípravy na výuku i v průběhu hodin využít.

In my thesis on Totalitarianism (taught through fiction as a theme of social sciences education) procedures and methods are described, which can work with this theme in an interactive way. The first part is devoted to the theory that the teacher must be an expert in his or her field in order to teach the subject - the definition of the term, its main features, and the general characteristics of the different views of experts on this phenomenon. The second part is devoted to the six selected books which are briefly described and where I search for signs of totality - in my thesis I propose to use fiction and through it familiarize students with totalitarian regimes in world literature. In the third part of the thesis I present the procedures and methods of using the Reading and Writing for Critical Thinking. I consider this material to correspond to the intention of my work and to be very effective. The aim of my thesis is to provide teachers with material that meets the requirements of modern education, which they can use during their preparation for teaching in their classes.